

ІСТОТНІ ПИТАННЯ ПОЛІТИКИ: КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА

Базовий звіт

2024

DOI: [10.70719/respol.2024.01](https://doi.org/10.70719/respol.2024.01)

Вступ: цілі та методологія	3
Резюме.....	6
Контекст створення Базового звіту сектору «Культурна спадщина»	10
Кореневі проблеми	19
Істотні питання політик	22
Висновки.....	40
Нерухома культурна спадщина (НрКС)	42
Рухома культурна спадщина (РКС)	55
Нематеріальна культурна спадщина (НКС)	70
Культурна спадщина, що не підпорядковується МКІП	78
Пам'ять та ідентичність	86

Вступ:

Цілі та методологія

Цей базовий звіт розроблений в рамках проєкту RES-POL (Rapid Expert Support for Culture and Media Policies in Ukraine), що здійснює «Центр “Регіональний розвиток”» Агенції економічного розвитку PPV за фінансової підтримки Європейського Союзу.

Проєкт RES-POL має на меті посилити функціональну спроможність **Міністерства культури та стратегічних комунікацій** і його відомств (Українського інституту книги, Українського культурного фонду, Державного агентства України з питань мистецтв та мистецької освіти й Українського інституту національної пам'яті) та посприяти процесові вступу України до Європейського Союзу, випрацювати політики.

Тривалість проєкту RES-POL – від січня 2024-го до червня 2025 року.

У фокусі проєкту RES-POL – чотири сектори (**Мистецтво та культура, Культурна спадщина, Креативні індустрії та Медіа**) і понад 20 підсекторів (індустрій та видів мистецької діяльності). Окремо RES-POL розглядає **10 істотних питань розвитку культури** (конкурентна оплата праці, ефективність державних підприємств у сфері культури, фінансування креативних індустрій, моделі фінансування культурних послуг, громади та культурна спадщина, інтеграція з ЄС та культурна політика тощо).

Методологія проєкту передбачає:

- **Визначити істотні питання політики в секторах та підсекторах і описати їх в аналітичних записках та базових звітах;**
- **Проаналізувати 10 істотних питань розвитку культури у фокусі проєкту й описати їх у базових звітах;**
- **Напрацювати й описати у стратегічних брифах пропозиції політик щодо істотних питань секторів та 10 істотних питань розвитку культури;**
- **Розробити секторальні стратегії і операційні програми для секторів у фокусі проєкту та дорожні карти їх втілення;**
- **Випрацювати зміни до кількох нормативно-правових актів та/або розробити концепції пілотних проєктів, щоб впровадити створені у проєкті політики;**

- Проаналізувати європейський досвід планування та впровадження політик, оцінити деякі політики у сфері культури в Україні та оцінити інституційну спроможність відомств у сфері управління Міністерства культури та інформаційної політики.

Проект RES-POL активно залучає заінтересовані сторони на всіх етапах розроблення політик. Інформація про напруцювання проєкту доступна на сторінці [RES-POL](#) у Facebook.

Мета цього базового звіту – окреслити істотні питання політики сектору «Культурна спадщина».

Істотні питання політики – це виклики та проблеми, з якими стикаються заінтересовані сторони, які заважають розвиткові сектору і щоб розв'язати які, можливо, необхідне втручання на рівні держави. Для вирішення цих питань може бути необхідним втручання на рівні держави.

Методологія підготовки базового звіту передбачає:

- **Опрацювати істотні питання політик у підсекторах на основі аналітичних записок (доступні на сторінці матеріалів RES-POL);**
- **Провести кабінетне дослідження аналітичних матеріалів про стан та динаміку розвитку сектору;**
- **Провести глибинні інтерв'ю із заінтересованими сторонами (учасниками ринку, представниками екосистем та середовищ, дотичними державними установами й організаціями);**
- **Сформувати списки істотних питань політики сектору разом з експертною командою RES-POL;**
- **Верифікувати із заінтересованими сторонами та описати істотні питання політики;**
- **Підготувати рекомендації для подальшого розроблення політик, які розв'язуватимуть визначені істотні питання.**

Зміст цього базового звіту є відповідальністю Громадської спілки «Центр "Регіональний розвиток"» і не обов'язково відображає позицію Європейського Союзу.

Автори базового звіту

Ольга Сагайдак – ключова експертка сектору «Культурна спадщина»;

Рецензент базового звіту:

Володимир Воробей – керівник групи ключових експертів RES-POL;

Літературна редакторка – Анна-Марія Волосацька;

Дизайнерка - Марта Походжай.

Команда проєкту висловлює щирю подяку усім представницям та представникам сектору, які взяли участь в опитування та глибоких інтерв'ю, за їхній час, готовність говорити про проблеми та спільно шукати їх вирішення.

Будь-яке використання матеріалів, розміщених у цьому виданні, дозволене за умови згадки першоджерела.

На момент підготовки звіту Міністерство культури і стратегічних комунікацій мало назву Міністерство культури та інформаційної політики (МКІП).

Аналітичний етап проєкту RES-POL дав змогу виокремити 39 істотних питань політик (ІПП), які найактуальніші для сектору «Культурна спадщина» і про які зазначали заінтересовані сторони підсекторів «Рухома культурна спадщина» (РКС), «Нерухома культурна спадщина» (НрКС), «Нематеріальна культурна спадщина» (НКС), «Пам'ять та ідентичність», «Культурна спадщина, не підпорядкована Міністерству культури».

Перелік істотних питань повторно ранжували, опитавши фахівців сектору після ознайомлення з робочим документом Базового звіту. Нижче перелік подано відповідно до переважного інструмента політики. Напівжирним виділені ІПП, що, на думку фахівців, увійшли до ТОП-10.

Регулювання та державна політика

Культурні репресії на окупованих територіях, «стирання» української культури становлять ознаки геноциду на культурній основі.

Культурна спадщина, як і сфера культури загалом, не належить до системи національної безпеки. Брак стратегії збереження спадщини й нереагування на виклики, спричинені війною, загрожує втратою КС.

Оцінювання збитків, спричинених війною у сфері КС. Складність застосування наявних методів саме до об'єктів української культурної спадщини.

Повільна та неузгоджена цифровізація. Брак національної стратегії, яка визначала б загальні завдання й межі щодо оцифрування культурної спадщини.

Законодавство в секторі КС не систематизоване й має багато неузгоджених НПА. Регулювання підпорядковане різним міністерствам. Загалом ідеться про приблизно 30 законів і понад 500 нормативно-правових актів.

Надмірна зарегульованість діяльності інституцій позбавляє їх суб'єктності та інституційної спроможності. Складна система розподілу відповідальності за інституції КС.

Модель управління закладами культури, нерелевантна викликам часу.

Неузгодженість глосарія сектору культурної спадщини із законами та нормативно-правовими актами.

Деградація й занепад усіх типів об'єктів культурної спадщини, їхній незадовільний стан. Свідоме доведення об'єктів КС до руйнування.

Нестача інституційної авторитетності й правова безсилість органів охорони культурної спадщини призводить до обмеженого впливу на захист об'єктів.

Брак прозорих та обґрунтованих процедур надання статусу національного культурного надбання.

Відсутність лідерства МКСК щодо формування державної політики в секторі культурної спадщини.

Відтік людей із сектору культурної спадщини.

Неможливість залучати до роботи з державним музейним фондом, об'єктами національної КС, археологічними об'єктами фахівців, зокрема реставраторів і пам'яткоохоронців, з позадержавного сектору, а також осіб з освітою, відмінною від отриманої в українських ЗВО.

Брак умов та інструментів для помітності сектору недержавної частини культурної спадщини України.

Ринок антикваріату та творів мистецтва значно скоротився й майже повністю перейшов «у тінь».

Нащадки приватних власників минулих століть можуть вимагати повернення об'єктів КС (як рухомої, так і нерухомої), якщо доведуть легітимність свого успадкованого права.

Фінансування

Невідповідність оплати праці потребам та рівню кваліфікації працівників. Низька оплата праці унеможлиблює сталий розвиток інституцій-операторів та посилює кадрову кризу.

Складні процедури використання коштів із рахунків Держказначейства створюють штучні бар'єри для підвищення сталості й виходу на більшу фінансову незалежність інституцій.

Бюджетне фінансування сфери культури унеможлиблює капітальні й розвиткові видатки, спроможність оперативного реагувати на виклики.

Обмеження бюджетного регулювання гальмують розвиток сектору. Фінансування з бюджетів різних рівнів заборонене або обмежене, і це стримує інституції та місцеве самоврядування.

Бюджетне планування на один рік не дає змогу реалізувати комплексні, високобюджетні, міжнародні проєкти в межах однорічного бюджетного планування.

Інфраструктура

Брак сучасних фондосховищ.

Ризик втрати доступу до систем електро-, водо- й тепlopостачання.

Брак верифікованої зведеної бази даних усіх установ, які зберігають державний музейний фонд.

Брак базових цифрових даних про об'єкти культурної спадщини.

Інституції-оператори не відповідають суспільному запиту на інклюзивність.

Захист культурної спадщини в контексті зміни клімату й переходу до кліматичної нейтральності.

Освіта та компетенції

Дефіцит спеціалістів потрібного рівня підготовки та експертності, спричинений проблемами у вищій державній освіті.

Брак компетентних і відповідальних лідерів, керівників у секторі КС. Брак нових облич серед керівників, кандидатів на посади управлінців.

Запит фахівців на додаткове навчання та стажування, особливо щодо новітніх методик роботи, інноваційних практик, що успішно працюють за кордоном, обмін знаннями.

Стратегічні комунікації (внутрішні)

Розуміння сфери культури лише як дозвілля й нерозуміння цінності культурної спадщини демонструє освітньо-культурні проблеми суспільства.

Політика «Охорони культурної спадщини» налаштовує управління й регулювання в секторі КС на її обмежене залучення до політичних, соціальних та економічних процесів.

Неспроможність музейних інституцій сформувати й модерувати суспільний запит на пропрацювання незручної спадщини, історії, пам'яті. Використання політиками-невігласами декомунізаційних підходів, які призводять часом до знищення спадщини (якщо немає реакції від експертного середовища).

Ані працівники, ані суспільство, ані керівні органи не розглядають інституції, що працюють із культурною спадщиною (музеї, заповідники, архіви), як такі, що працюють із пам'яттю й розвивають ідентичність, суттєво впливають на їхнє формування.

Маргіналізоване суспільне сприйняття сфери культурної спадщини та її працівників.

Стратегічні комунікації (зовнішні)

Культурна спадщина обмежено залучена до міжнародних проєктів та культурної дипломатії.

Брак української культурної спадщини на міжнародних цифрових платформах (наприклад, Europeana).

Потреба відновити справедливість щодо митців, культурних діячів, явищ і культурних феноменів, апропрійованих Росією.

Контекст створення Базового звіту сектору «Культурна спадщина»

Цей звіт підсумовує аналітичні дослідження, проведені в секторі **«Культурна спадщина» (КС)** у рамках проєкту **Rapid Expert Support for Culture and Media Policies in Ukraine (RES-POL)**, мета якого – посилити лідерську роль Міністерства культури та інформаційної політики України (МКІП) у повоєнному відновленні головних сфер. Цілі проєкту – підвищити інституційну готовність МКІП та агенцій МКІП скеровувати процес інтеграції України в ЄС; посилити функціональні здатності МКІП у розробленні політик. Проєкт фінансує Представництво Європейської Комісії в Україні.

Потреба проаналізувати поточну ситуацію стану сектору КС особливо актуалізувалася після повномасштабного вторгнення і через агресивну війну Росії проти України, яка завдає безповоротних людських, екологічних, економічних втрат Україні, включно з втратами, які зазнає культура та культурна спадщина.

План Ukraine Facility

Аналітичну частину проєкту ми напрацьовували в час, коли Україна офіційно розпочала перемовини про вступ до Європейського Союзу (25 червня 2024 року), на тлі імплементації Ukraine Facility, програми фінансової підтримки України від Європейського Союзу протягом 2024–2027 років, яка передбачає 69 реформ – понад 150 кварталних індикаторів.

Реформи, які Українська держава зобов'язалась запровадити в рамках Ukraine Facility:

Базові реформи: реформа державного управління, управління державними фінансами, судова система, боротьба з корупцією та відмиванням грошей;

Економічні реформи: фінансові ринки, управління державними активами, людський капітал, бізнес-середовище, децентралізація та регіональна політика;

Кроссекційні напрями: євроінтеграція, цифрова трансформація, зелений перехід та охорона довкілля.

Тією чи іншою мірою ці реформи впливатимуть і на сферу культури. Власне фокус на культуру в програмному документі сформульований у **Реформі 9. Покращення культурного розвитку (с. 149)**: «Зміцнення національної безпеки держави через соціальну згуртованість та стійкість населення України стане наріжним каменем нової

Стратегії розвитку української культури». Відповідальною установою за реалізацію реформи визначено Міністерство культури та інформаційної політики. Маркером виконання (єдиним маркером у сфері культури) є створений документ – **Стратегія розвитку української культури** – до кінця першого кварталу 2025 року. На третій рік після повномасштабного вторгнення ми можемо спостерігати, як ініціативи західних партнерів для сфери культури й культурної спадщини розвиваються не лише щодо надання ургентної допомоги, а й щодо інституційної та програмної підтримки. Проєкт RES-POL є прикладом підтримки виконавчої влади з боку Європейської комісії. Законодавча влада, а саме профільний парламентський комітет, отримала підтримку ЮНЕСКО, щоб розробити законодавство в секторі культурної спадщини.

Ініціатива ЮНЕСКО для сфери КС

Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики України у співпраці з Міністерством культури та інформаційної політики за підтримки ЮНЕСКО запроваджують ініціативу «Правовий аналіз і систематизація національних нормативних актів, що регулюють охорону культурних цінностей, для гармонізації з відповідними міжнародними інструментами». У спільному релізі представники трьох сторін наголосили: «Складовою ефективного захисту культурної спадщини є дієве законодавство. Українському законодавству у сфері охорони культурної спадщини бракує систематизації, є неузгодженість термінології, застарілість норм, прогалини, які необхідно усунути, зокрема в контексті впровадження електронного обліку об'єктів культурної спадщини та операцій з ними, використання відомостей таких реєстрів для надання публічних послуг та інших завдань. Законодавство потребує високого ступеня систематизації усіх споріднених між собою нормативних приписів, що стосуються охорони культурної спадщини в усій її сукупності».

Анонс ініціативи відбувся 13 березня 2024 року. Переможцем конкурсу на виконання проєкту став Інститут законодавчих ідей.

Таким чином ми можемо констатувати, що з боку законодавчої і виконавчої влади України є наміри працювати над змінами в організації та управлінні сферою культури та синхронізувати державне регулювання сферою з політиками та нормами ЄС. З боку донорів і міжнародних організацій ми можемо розраховувати на підтримку, що засвідчила конференція «Шлях до відновлення українського культурного сектору», яка відбулася 6–7 червня у Вільнюсі за участі політиків, експертів та делегацій із 30 країн світу від Азії до Європи та Північної Америки, а також 19 міжнародних організацій та фондів, які працюють задля збереження української спадщини.

На конференції МКІП озвучив такі збитки, виклики та нагальні потреби:

Стан руйнацій та втрат:

- 1080 пам'яток культурної спадщини та 2003 заклади культурної мережі пошкоджені або зруйновані;
- 1 700 000 музейних предметів залишаються на окупованих територіях;
- 4000 культурних інституцій призупинили роботу;
- 450 000 музейних предметів евакуйовано.

Основні потреби та збитки: RDNA3 US\$ 8,94 billion

Пріоритетні напрями діяльності:

1. Моніторинг та оцінка;
2. Реконструкція та відновлення;
3. Відновлення інституційної спроможності;
4. Зміцнення культурних та креативних індустрій;
5. Зміцнення стійкості через культуру;
6. Цифрова трансформація.

Потреби:

1. Сховища для музейних предметів – національні та локальні;
2. Укриття для мистецьких хабів та освітніх організацій;
3. Ревіталізація реставраційного напрямку.

Ukrainian Recovery Conference – 2024 відбувалася в Берліні 12–14 червня 2024 року. [URC2024](#) – це продовження циклу щорічних заходів, присвячених швидкому відновленню та довготерміновій відбудові України, які проводять від початку повномасштабної агресії Росії.

Уперше в рамках URC теми культури – збереження спадщини, людський капітал, освіта та культурна дипломатія – були інтегровані в 4 тематичні виміри форуму. У секції «Людський вимір – соціальне відновлення та людський капітал для відновлення України» відбулася дискусія, присвячена захисту та збереженню української культурної спадщини. Там були озвучені тези, напрацьовані та конфірмовані конференцією у Вільнюсі. Також прозвучав заклик від МКІП зафіксувати, що 20 % всіх ресурсів відновлення та реконструкції необхідно спрямувати на людський вимір, де культура має розраховувати на свою визначену частку.

26 червня 2024 року в Парламентській Раді Європи українська делегація представила резолюцію «Протидія стиранню культурної ідентичності в часи війни та миру».

Документ, зокрема, декларує визнати охорону і збереження культурної спадщини частиною безпекової стратегії ЄС. Натомість в Україні на рівні держави такої декларації не відбулося. У квітні 2023 року МКІП звернулося до РНБО із **пропозиціями, які мали забезпечити пріоритетне позиціонування культурної спадщини та національної пам'яті як складових національної безпеки**. Звернення містило 33 конкретні пропозиції державної політики, але його не взяли до уваги.

На Форумі культурної спадщини #ДійЗадляСпадщини, який організувала Програма сприяння громадській активності «Долучайся!», що фінансує Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснює Рада в Україні, і який відбувався в Києві 30–31 травня 2024 року й залучив приблизно 350 фахівців та заінтересованих сторін сфери, наскрізною темою була культурна спадщина як невід'ємна складова безпекової стратегії України та Європи. Проєкт RES-POL на цьому форумі отримав майданчик, щоб представити аналітичні напрацювання сектору «Культурна спадщина» і за круглими столами обговорити кореневі проблеми й істотні питання політик для визначених проєктом підсекторів сектору «Культурна спадщина».

Міжнародна конференція «Захист культурної спадщини та протидія культурному стиранню у збройному конфлікті: нові виклики та досвід України» відбулася в Києві 4–5 липня 2024 року. На ній Міністерство культури та інформаційної політики оголосило свіжі дані:

Загальна чисельність постраждалих пам'яток культурної спадщини регіонів становить 1085 об'єктів. З них національного значення – 121, місцевого – 884, щойно виявлених – 80. На кінець червня 2024 року майже вся територія Луганської та значні частини територій Запорізької, Донецької та Херсонської областей досі перебувають у тимчасовій окупації, що унеможлиблює обрахунок точної кількості пошкоджених пам'яток культурної спадщини, що постраждали під час бойових дій та окупації.

Підсумовуючи зазначене вище, можемо засвідчити, що тема культурної спадщини, її порятунку, збереження, відновлення і переосмислення є актуальною всередині України переважно на рівні профільних органів державної влади, профільних інституцій та акторів, але поступово коло заінтересованих сторін розширюється за рахунок правоохоронних органів, дипломатії, сфери освіти, медіа, розвитку громад, територій та інфраструктури. Культурна спадщина також посилює свою присутність в оптиці міжнародних партнерів і донорів як одна з пріоритетних сфер підтримки України. Всі заінтересовані сторони потребують розуміння екосистеми, чіткої артикуляції контексту, поточних викликів і потреб, наявності візії в коротко- і довготерміновій перспективі, стратегічного плану і прозорого мапування руху.

Команда експертів і методи роботи

Сектор «Культурна спадщина» у проєкті RES-POL охоплює такі підсектори: «Нерухома КС», «Рухома КС», «Нематеріальна КС», «Культурна спадщина, яка не підпорядковується МКІП», «Пам'ять та ідентичність».

До команди сектору «Культурна спадщина» належать такі експерти:

Олександра Ковальчук – експертка підсектору «Рухома спадщина» проєкту RES-POL. Заступниця директора Одеського національного художнього музею (від березня 2023).

Ірина Каць – експертка підсектору «Нематеріальна спадщина» проєкту RES-POL. Начальниця відділу регіональної політики та координації реформ у сфері культури, регіональна представниця Українського центру культурних досліджень.

Віктор Дворніков – експерт підсектору «Нерухома спадщина» проєкту RES-POL. Архітектор-реставратор, керівник експедиційної групи HeMo Monitoring Lab в Харківській області. Від 2022 – керівник та головний архітектор СВОЄ. Майстерня архітектурних просторів (Харків). Засновник та керівник (від березня 2022) Громадської ініціативи та ГО «Платформа урбаністичного розвитку». Експерт з реставрації та документування архітектурних об'єктів спадщини проєкту HeMo: Ukrainian Heritage Monitoring Lab, координатор проєкту в Харківській області з обстеження, документування, розроблення концепцій консервації та відновлення пошкоджених внаслідок війни об'єктів архітектурної спадщини. Ментор з архітектурної реставрації Освітнього хакатону «Cultural Heritage & Sustainability».

Павло Гольдін – експерт підсектору «Спадщина, що не підпорядкована Міністерству культури та інформаційної політики» проєкту RES-POL.

Ольга Балашова – експертка підсектору «Меморіалізація» проєкту RES-POL. Співзасновниця та голова правління ГО «Музей сучасного мистецтва» / МОСА NGO (2020), що створили Український музей сучасного мистецтва / UMCA (2023) та Український мистецький фонд екстреної допомоги / UEAF (2022) тощо. Ад'юнктка-професорка Києво-Могилянської бізнес-школи (від 2019).

Юлія Гнат – експертка підсектору «Меморіалізація» проєкту RES-POL. Співзасновниця, членкиня правління та директорка з екосистемних проєктів та розвитку ГО «Музей сучасного мистецтва» / МОСА NGO (2020), що створили Український музей сучасного мистецтва / UMCA (2023) та Український мистецький фонд екстреної допомоги / UEAF (2022) та інше.

Ольга Балашова і Юлія Гнат у складі команди проєкту «Культура пам'яті в повоєнній Україні» (2023–2024) брали участь у численних польових дослідженнях та експедиціях у Київську область (Мошун, Макарів, Бучу, Ірпінь), Чернігів, Харків. Була проведена дослідницька робота із запитом громад та різними акторами у сфері пам'яті.

Катерина Загривенко – соціологиня проєкту RES-POL, методологія та аналітика результатів глибинних інтерв'ю. Керівниця проєктів та провідна аналітикиня в MZ HUB. Спеціалізується на розробленні методологій та проведенні соціальних та маркетингових досліджень.

Ольга Сагайдак – ключова експертка сектору культурної спадщини проєкту RES-POL. Культурна менеджерка. Співзасновниця Українського інституту у Франції.

Юлія Грубріна – фасилітаторка команди сектору «Культурна спадщина» проєкту RES-POL. Культурна менеджерка, координаторка культурних проєктів.

Методологія аналітичних досліджень у кожному підсекторі

Кабінетні дослідження:

- Вивчення публікацій та досліджень, які створили українські організації, що працюють у секторі культурної спадщини та суміжних сферах;
- Збір та аналіз офіційних статистичних даних;
- Аналіз чинного законодавства, яке регулює сектор загалом і окремі підсектори;
- Пошук відповідних прикладів з міжнародної практики.

Напівструктуровані глибинні інтерв'ю з ко-модеруванням (до інтерв'ю долучалися також ключові експерти підсекторів, щоб оперативно уточнити деталі, не передбачені в опитувальнику). Інтерв'ю проводили у квітні-травні 2024 року онлайн (за допомогою Zoom). Тривалість кожного інтерв'ю – від 1,5 до 2 годин.

Рухома культурна спадщина. Було проведено 13 глибинних інтерв'ю, щоб зібрати дані, які допоможуть виявити та проаналізувати:

- Кореневі проблеми недостатнього використання культурної спадщини (національного, місцевого та інших значень) для місцевого розвитку;
- Бар'єри (юридичні, інституційні, фінансові тощо), які мають громади щодо ефективного використання об'єктів культурної спадщини;
- А ще перевірити гіпотези, які можуть бути покладені в основу політик (стратегічних підходів) задля розв'язання визначених проблем, а також обрання інструментів підтримки громад.

Цільовою аудиторією дослідження визначено експертів та експерток з національних, державних, комунальних, приватних культурних інституцій-операторів рухомої культурної спадщини України.

Нерухома культурна спадщина. Було проведено 16 глибинних інтерв'ю. Опитувальник для підсектору «Нерухома спадщина» був побудований за такою логікою:

- Загальна проблематика;
- Оцінювання проблем відповідно до специфічної експертизи респондента з виявленням причин та пошук шляхів їх розв'язання;
- Розуміння ролі нерухомої культурної спадщини у поточній ситуації в Україні;
- Ролі громад та можливості їх залучення до взаємодії із культурною спадщиною;
- Головні та кореневі проблеми сектору та інституцій.

Потенційних респондентів для опитування добирали, враховуючи таке: досвід у секторі, різноманітність за географічним принципом, різноманітність за напрямками діяльності, наявність успішних / унікальних кейсів.

Щоб комплексно виявити проблеми підсектору «Нерухома спадщина» на основі головних ролей у процесах, пов'язаних із нерухомою спадщиною, було визначено такі групи респондентів: балансоутримувачі, експерти музейної справи, представники органів охорони спадщини, представники органів місцевого самоврядування, експерти з управління спадщиною, представники громад, активісти з охорони спадщини.

Респонденти глибинних інтерв'ю підсекторів «Рухомої культурної спадщини» та «Нерухомої культурної спадщини» також мали додаткові блоки опитувальника, які стосувалися інших підсекторів;

- Нематеріальної культурної спадщини та її дотичності до діяльності інституції;
- Культурної спадщини, що не підпорядковується МКІП;
- Розуміння ролі культурної спадщини у поточній ситуації в Україні;
- Ролі громад та можливості їх залучення до взаємодії із культурною спадщиною;
- Процесів деколонізації, деімперіалізації, декомунізації, меморіалізації та переосмислення ідеологічно забарвленого спадку минулого.

Крім того, у підсекторах «Нематеріальна культурна спадщина» та «Спадщина, що не підпорядковується МКІП», окремо було записано три глибинні інтерв'ю з представниками Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, ініціативи «Надазовські греки» та Карпатського біосферного заповідника.

Фокус-групи у форматі круглих столів було проведено 30 травня 2024 під час Форуму культурної спадщини #ДійЗадляСпадщини, який відбувався в Києві в офлайновому форматі.

Формат форуму передбачав можливість презентувати проміжні результати дослідження експертам та заінтересованим сторонам сфери культурної спадщини з усіх регіонів України під час презентації проєкту RES-POL. Кількість присутніх на презентації – приблизно 100 осіб.

Після презентації всіх підсекторів учасникам форуму було запропоновано обговорити істотні питання за круглими столами по підсекторах. У фокусгрупах взяла участь 71 зацікавлена особа: нерухома КС – 14, нематеріальна КС – 17, пам'ять та ідентичність – 14, рухома КС – 14, спадщина в підпорядкуванні інших відомств – 12.

Окремо на запит Співки археологів України 20 червня в онлайн-форматі було проведено круглий стіл за участі 16 фахівців щодо питань археології в рамках аналізування сектору нерухокої спадщини.

Після обговорення з фаховими спільнотами аналітичних записок і секторального базового звіту були створені робочі групи для напрацювання стратегічних рішень щодо визначених істотних питань політик

*Цей Базовий звіт сектору «Культурна спадщина» проєкту RES-POL побудований за логікою від глобального до детального. Насамперед ми розглянули **кореневі проблеми** всього сектору. З них виникли **істотні питання політик**, які були визначені під час інтерв'ю та обговорень у двох або більше підсекторах. Наприкінці можна ознайомитися з істотними питаннями політик, які визначили заінтересовані сторони кожного з підсекторів: Нерухома спадщина (НрКС), Рухома спадщина (РКС), Нематеріальна спадщина (НКС) та Спадщина, що не підпорядковується МКІП, Пам'ять та ідентичність.*

Щоб ще детальніше зрозуміти проблематику кожного з підсекторів, а також ознайомитися зі статистичними даними, прикладами, найкращими практиками та стратегічними гіпотезами експертів, можна перейти за лінками на аналітичні записки, які є у підзаголовках підсекторів.

Стислу інформацію про істотні питання політик, проблеми та наслідки, а також про заінтересовані сторони можна отримати зі [зведеної таблиці](#).

Кореневі проблеми

На основі аналітичних досліджень, проведених у п'яти секторах, було визначено кореневі проблеми, які впливають на сектор «Культурна спадщина».

Вплив війни

Через російську агресію поки що в Україні немає безпечних місць, усі категорії об'єктів і елементів культурної спадщини є під загрозою. Відрізняються лише рівні небезпеки, характер загроз, можливість реагувати на наслідки. Знищення людей і громад, знищення, руйнування та пограбування української спадщини є свідченням геноцидальної політики Росії, стратегії «стирання» української ідентичності.

Втрати людського капіталу

Війна спричинила безповоротні втрати, загинули люди. Суттєве скорочення людського капіталу в секторі «Культурна спадщина» відбувається серед тих, хто тимчасово втратив працездатність, мобілізованих, хто був змушений переїхати в межах країни й за кордон. На жаль, об'єктивних актуальних даних щодо втрат фахівців сфери культурної спадщини немає, як і загальних втрат країни. Можемо тільки зазначити, що всі учасники опитувань і публічних розмов називали проблему браку людського капіталу як одну з найістотніших.

Низький рівень загальної обізнаності та брак фахових компетенцій

Базова освіта не забезпечує наявності в усіх громадян знань про культурну спадщину, розуміння її значення, навичок її збереження та використання. Недостатня якість гуманітарної освіти створює передумови, які унеможливають якісну інтерпретацію культурної спадщини.

Професійна освіта у сфері культурної спадщини не забезпечує потреб сфери: кількість тих чи тих фахівців, спеціальні знання та навички, що відповідають сучасному контексту (знання іноземної мови, володіння цифровими технологіями тощо). Заклади освіти складають освітні програми, зважаючи на склад викладачів, а не на запити ринку. Професійна практика в період навчання є формальною, не дає фахових навичок, не створює стійких зв'язків з операторами культурної спадщини.

Державна політика не відповідає сучасним викликам

Культурна спадщина не долучена до системи національної безпеки. Переважно культуру сприймають як сферу дозвілля і вона перебуває в останніх рядках щодо пріоритетів стратегування й фінансування.

Війна Росії в Україні стратегічно спрямована на викорінення української ідентичності. Агресивні дії загарбників зосереджені, зокрема, на знищення колективної пам'яті громад, захоплення, руйнування чи привласнення культурних об'єктів, маніпулювання історичними наративами та поширення дезінформації. Все частіше на міжнародних майданчиках РФ звинувачують у культурному геноциді. Попри те, що військові дії наразі обмежені кордонами України, наслідки російської культурної інтервенції відчують у всьому Європейському Союзі.

Відповідальність за збереження культурної спадщини тепер поширилася на ЗСУ, а боротьба зі злочинами проти об'єктів КС стала новим викликом для органів безпеки в Україні та за її межами. Збереження і відновлення спадщини також є обов'язком громад, що вимагає від них знань і навичок, необхідних для взаємодії з артефактами, а також усвідомлення цінності місцевої культурної спадщини.

Державне регулювання і управління застаріле й неефективне

Закони й нормативно-правові акти все ще часто ґрунтуються на «радянській парадигмі» і презумпції винуватості, неузгоджені між собою, що спричиняє «сліпі зони» й корупційні ризики. Система складна, передбачає розгалужене підпорядкування, розмити відповідальність, недоцільні інструменти заохочення та покарання. Не всі норми щодо охорони культурної спадщини коректно імплементують, попри наявність нормативної рамки, частина з них не синхронізована з відповідними регуляціями на рівні ЄС.

Застаріла модель управління установами та закладами, обмежене розуміння виключно як державних та муніципальних, зосередження на охороні та контролі, замість розвитку.

Відсутність традиції та культури тривалої взаємодії, тяглості реформ і програмних ініціатив (які не залежать від зміни влади чи керівників). Брак компетентного й відповідального лідерства на всіх управлінських рівнях.

Інституції слабкі й несамотійні

Інституції сектору КС мають кількарівневе – вертикальне і горизонтальне – підпорядкування (профільному міністерству й місцевим органам влади). Робота бюрократизована, орієнтована на проходження перевірок і необхідність виправдовуватися. Керівники обмежені в ухваленні рішень щодо довготермінового планування, формування команд, розподілу коштів. Дефіцит управлінців у сфері.

Низький рівень оплати праці та невизнання суспільством престижу професій у секторі КС не сприяє залученню молодих фахівців, кваліфікованих кадрів.

Фінансування не дає змоги зберігати КС, інституції, людей

Сферу культури в державі фінансують за залишковим принципом. Інституції обмежені в можливості залучати чи генерувати власні кошти.

Розміри посадових окладів працівників сфери нижчі за мінімальний рівень заробітної плати, що встановила держава.

Видатки бюджетних установ на час воєнного стану не дають змоги використовувати кошти на розсуд організацій, навіть зі спецрахунків, куди може надходити донорська допомога для розвитку інституцій.

Фінансування коштом громад дуже залежить від людського чинника – керівників громад, рідко можна розраховувати на лобіювання місцевих депутатів або чиновників із профільних органів управління.

Можна помітити, що кореневі проблеми взаємопов'язані. Війна скорочує ресурси. Брак фінансування впливає на спроможність інституцій і залучення кадрів, а також якість освіти, бо в ній теж бракує кадрів. Система регулювання не дає змоги ефективно і прозоро використовувати альтернативні джерела, але й шукати або запитувати їх інституції не мають можливості через брак кадрів тощо. Проте всі ці проблеми торкаються інтересів дуже незначної кількості громадян, бо тотальна більшість не обізнана й не зацікавлена у спадщині, не готова фінансувати її збереження. Якщо електорат сприймає культуру як дозвілля й можливість відволіктися від стресу, то обранці всіх рівнів спрямовують ресурси та можливості саме в ці сектори. Отже, брак фінансування спричинений, зокрема, браком базової освіченості.

Спонукаючи до розриву цього замкненого кола ззовні можуть західні партнери: перспектива вступу до ЄС, доступ до міжнародних ресурсів, запровадження цільових програм; зсередини країни – неординарні відповідальні лідери, готові до служіння, вмотивовані фахівці.

Істотні питання політики

Нижче ми подаємо перелік істотних питань політики, які є спільними для всього сектору «Культурна спадщина» або для кількох підсекторів одночасно, причини та наслідки їхньої роботи. Подекуди у процесі дослідження і обговорення виникали стратегічні гіпотези – пропозиції відповідей на істотні питання щодо змін у державному регулюванні та управлінні, які ми також вважаємо за доцільне зафіксувати на етапі аналітики.

Істотні питання сектору ми групували за принципом відповідності одному з типів інструментів політики: регулювання, фінансування, інформування, інфраструктура, компетентності. Проте цей поділ умовний. Варто зазначити, що більшість питань дотичні відразу до кількох інструментів. Лінійної або матричної системи тут застосовувати не можна. Радше йдеться про екосистему, у якій кожен елемент пов'язаний з іншими множинними зв'язками.

Регулювання

- 1. Культурна спадщина, як і сфера культури загалом, не долучена до системи національної безпеки. Відсутність стратегії збереження спадщини та реагування на виклики, спричинені війною, загрожує втратою КС.**
  - Відсутність системного підходу в управлінні колекціями під час надзвичайних ситуацій, і природних, і спричинених війною.
  - Відсутність чітких інструкцій щодо дій музейних команд, пам'яткоохоронців в зоні бойових дій і на тимчасово окупованих територіях.
  - Недієвість існуючих чітких інструкцій, рекомендацій, планів щодо дій в евакуації, і як для колекцій, і для переміщених працівників.
  - Відсутність планів дій щодо спадщини зі специфічним статусом – переміщених колекцій, реституції, репарації, стягнення приватних колекцій у власність держави в рамках санкцій тощо.
  - Відсутність гарантій бронювання спеціалістів, від яких залежить збереження та розкриття потенціалу інституцій-операторів КС, посилює кадрову кризу та ерозію інтелектуального потенціалу країни.
  - Відсутність стратегії держави щодо фізичного та цифрового захисту культурної спадщини.

Від 24 лютого 2022-го до липня 2024 року за [даними МКІП](#) Росія знищила або пошкодила 1085 об'єктів культурної спадщини у 18 областях України. Крім того, було пошкоджено

1987 закладів культури (включаючи заклади культури, підпорядковані МКІП та іншим ЦОВВ). Серед них 324 були повністю зруйновані (16,3 %). Сектор культури також зазнав значного впливу людського капіталу. Приблизно 4 тисячі закладів культури припинили свою діяльність, а 162 заклади культури були переміщені в інші регіони.

У Стратегічній концепції НАТО 2022 року визнано, що напади на культурні цінності, серед інших чинників, підривають безпеку людини та держави й водночас створюють серйозні транснаціональні виклики. Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, Париж, 1954 (Hague convention for the protection of cultural property, Paris 1954) зобов'язує країни-підписантки підготувати підрозділ із захисту культурних цінностей (Cultural Property Protection, CPP).

Відсутність чітко артикульованої позиції держави – Парламенту й Президента – щодо культурної спадщини спричиняє депріоритезацію її захисту на всіх управлінських рівнях і в міжнародній співпраці. Саме тому, наприклад, у Плані для України Ukraine Facility не передбачено коштів для порятунку і підтримки культурної спадщини.

2. Культурні репресії на окупованих територіях, стирання української культури є ознаками геноциду на культурній основі.

- Фізичне знищення людей.
- Примушення співробітників інституцій покинути місця постійного проживання.
- Знищення інституцій.
- Схиляння до колаборації під тиском.
- Знищення об'єктів культурної спадщини.
- Викрадення і вивезення колекцій. Знищення суб'єктів, носіїв знань і традицій.
- Умисне пошкодження або знищення колекцій на окупованих територіях, організоване пограбування та переміщення колекцій до країни-окупантки, її установ; стихійне пограбування, крадіжка предметів, незаконне присвоєння окупантами об'єктів колекцій.
- Втрата української ідентичності мешканцями окупованих територій.

Юрій Белоусов, начальник Департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту Офісу Генерального прокурора: «...Частина українців перебуває на окупованих територіях, і вони є носіями, власне, практик нематеріальної культурної спадщини. Ці люди – найбільша цінність для нас. Росіяни не намагаються фізично знищити всіх українців. Вони намагаються знищити переважно тих людей, які є носіями ідентичності, які займають проактивну позицію на окупованих територіях...».

Стратегічна гіпотеза. У контексті розслідування міжнародних воєнних злочинів є потреба підсилювати національну систему розслідування, навчати прокурорів, слідчих розуміти різноманітність культурної спадщини, запобігати відкиданню певних видів культурної спадщини через неусвідомлення їх як таких. Тому в Офісі Генерального прокурора створений окремий підрозділ, прокурори якого розслідують злочини, пов'язані з культурною спадщиною. Окремий підрозділ є в СБУ. Має функціонувати міжвідомча платформа з сектором КС, щоб синхронізувати експертизи та взаємодії.

Кейси системних злочинів на культурній основі потребують розгляду в міжнародних судах, справедливого визначення й покарання винних.

3. Відтік людей із сектору «Культурна спадщина».

Активний «вихід з професії» через скорочення фінансування, обмеження діяльності інституцій, переміщення і неможливість організувати дистанційну роботу, психологічне навантаження та психологічне здоров'я працівників. Як наслідок – неможливість забезпечити збереження культурної спадщини, існування інституцій, поширення знань та досвіду.

4. Відсутність лідерства МКІП у питаннях формування державної політики в секторі «Культурна спадщина».

Нескоординованість та розмитість державної політики. Відсутність стратегії. Відсутність регулювання в одних секторах і зарегульованість в інших. Тривала відсутність міністра, скорочення штату міністерства. Як наслідок – хаотична й неефективна евакуація, втрати об'єктів, інституцій, людей.

Напрацювання політик. *«Організаційно-правові форми закладів культури: поточний стан та необхідні зміни»* – розроблення пропозицій та змін до законодавства, що здійснила ГО «Музей сучасного мистецтва» за підтримки Посольства Швейцарії в Україні та Швейцарської агенції розвитку і співпраці (SDC). Мета дослідження – створити чутливу до актуальних потреб законодавчу базу, спрямовану на розвиток системи мистецтва в Україні, забезпечити чіткі правила обігу, придбання, аутентифікації та транскордонного переміщення творів мистецтва.

5. Політика «Охорони культурної спадщини» налаштовує управління і регулювання в секторі КС на обмеження її залучення до політичних, соціальних та економічних процесів.

Державне регулювання розглядає взаємодію із КС тільки як систему охорони КС. Ізольованість об'єктів призводить до вилучення їх із життя громад, розриву символічних зв'язків зі спадщиною і до байдужості громад. Спадщину сприймають тільки як майно, яке зношується, старіє, руйнується. А її культурне, історичне значення, що є джерелом формування пам'яті, ідентичності, нівелюють. Економічний потенціал та додана цінність також знехтувані. Як наслідок – вилучення об'єктів із суспільного життя, що призводить до їх деградації.

Стратегічна гіпотеза. Місія державної політики має бути зосереджена на збереженні й розвитку.

6. Інституції, які працюють з культурною спадщиною – музеї, заповідники, архіви, не розглядають ані співробітники, ані суспільство, ані керівні органи як інституції, що працюють з пам'яттю та ідентичністю, мають суттєвий вплив на їхнє формування.

Відсутність джерел сенсів, спираючись на які громадяни можуть розбудувати власну ідентичність, задіювати захисні механізми психіки аби протидіяти різним формам дезінформації. Як наслідок – відсутність достовірних знань про минуле, критичного мислення та вміння аналізувати якість джерел інформації. Загроза бути об'єктами маніпуляцій.

Стратегічна гіпотеза. Інституції, які працюють з культурною спадщиною, мають бути трактовані на рівні керівних органів та самих інституцій у парадигмі «інституцій пам'яті» та відповідно означені у стратегіях розвитку сфери та інституцій. У рамках діяльності цих інституцій відбувається формування та медіація важливих для суспільства сенсів, що напряду впливає на формування колективної пам'яті, а відтак на національну та громадянську ідентичність. Співробітники цих інституцій повинні мати відповідну фахову гуманітарну підготовку та кваліфікацію.

7. Законодавство в секторі КС не є систематизованим і має велику кількість неузгоджених між собою НПА. Регулювання підпорядковане різним міністерствам. Загалом приблизно 30 законів і понад 500 нормативно-правових актів.

Наявність «сліпих зон» і суперечностей у регуляторних документах спричиняють хаос в управлінні сферою, створюють корупційні ризики, інституційні колапси. Дух

регулювання ґрунтується на контролюванні та покаранні, замість заохочення та підтримки. Як наслідок – незнання і нерозуміння законодавства на рівні керівників інституцій. Страх прийняття рішень, перевірок, покарань. Пасивність та інертність фахівців.

Нині, якщо узагальнити статистичні показники нормативно-правових актів у сфері культурної спадщини, приблизна кількість постанов сягає 500. Із них 221 постанова стосується врегулювання культурної спадщини (73 – щодо нерухомої культурної спадщини, для 12 постанов предметом правового регулювання є нематеріальна культурна спадщина). Серед них 210 постанов вирішують низку питань, пов'язаних із культурними цінностями, а 71 постанова регулює музейні справи.

Регулювання в секторі потребує проведення ґрунтовного аналізу, щоб визначити шляхи його оновлення, адаптації та оптимізації.

8. Надмірна регульованість діяльності інституцій позбавляє їх суб'єктності та інституційної спроможності. Складна система розподілу відповідальності за інституції КС.

Кожна інституція має чітко визначеного Власника (Засновника) – це МКІП, Кабінет Міністрів України, міські, сільські, селищні ради та ради ОТГ, які своїми рішеннями засновують, ліквідовують та фінансують діяльність інституцій. Керівний орган – орган, на який Власник поклав оперативне керування роботою інституції. При цьому діяльність регламентується законами про культуру, музеї, МФУ та наказами МКІП, положеннями КМУ тощо. Метавласником об'єктів КС є народ України, інтереси якого представляє МКІП. Як наслідок множинного підпорядкування і складного регулювання – перекладання відповідальності в ухваленні рішень і фінансуванні.

Після початку повномасштабного вторгнення МКІП коментував, що евакуацію мають забезпечувати місцеві органи влади, натомість очільники інституцій чекали рішень від МКІП. У результаті деякі колекції не були евакуйовані вчасно.

9. Нестача інституційної авторитетності і правова безсилість органів охорони культурної спадщини призводить до обмеженого впливу на захист об'єктів.

Рекомендації та висновки фахових інституцій не беруть до уваги місцева й державна влада під час стратегування або планування бюджетів. В українських реаліях міська влада тенденційно діє в інтересах бізнесу, забудовників, часто ігноруючи потреби охорони культурної спадщини. Як результат – демотивація і зневіра фахівців, пасивність й інертність інституцій, некомпетентні рішення органів управління. Потрібні чітко сформульовані повноваження, відповідальність, контроль, покарання, мотивування.

10. Нерелевантна викликам часу модель управління закладами культури.

Очільники, керівники державних інституцій лімітовані в можливості прийняти рішення щодо формування команди, залучення і розподілу коштів. Як наслідок – застарілі методи роботи. Непривабливість інституцій КС як місця роботи і як місця відвідування. Відсутність у командах комунікаційників, менеджерів, спеціалістів з цифровізації. Неспроможність залучати додаткові джерела фінансування.

11. Неузгодженість глосарію сектору «Культурна спадщина» в законах і нормативно-правових актах.

Різноманітність регуляторних документів і смислові «сірі зони». Це ускладнює виконання вимог, моніторинг, покарання за порушення. Невідповідність нормам ЄС і міжнародним документам. Напрацювання дефініцій передбачає співпрацю між академічним, експертним та нормопроектвальним середовищами.

Використання термінів: рухома спадщина, культурна спадщина, культурні цінності, національне культурне надбання, пам'ятки історичного й культурного значення тощо – потребують наскрізної уніфікації й узгодження з дефініціями ЄС.

12. Відсутність прозорих і обґрунтованих процедур надання статусу національного культурного надбання.

Процедура визначення чи належить певний об'єкт до національного культурного надбання є одночасно і формальною, і складною, і, в решті-решт, повноцінно не захищає ті об'єкти, які мали би бути захищені. Відсутність протоколів, що регламентують переваги й обмеження для власників. Неможливість застосовувати належні важелі покарання та мотивування.

Водночас паралельно існує і застосовується механізм надання статусу національного надбання для науково значущих об'єктів, де досягнуто певного прогресу.

13. Відсутність умов та інструментів для видимості сектору «Недержавна культурна спадщина України».

Чинне законодавство не забезпечує регулювання та прозорості сектору «Недержавна культурна спадщина». Нерозвинена та несистемна взаємодія між державою, місцевими громадами, приватними власниками та інституціями призводить до слабкої інтеграції приватного сектору в систему збереження рухомої культурної спадщини. Як наслідок –

громадяни не мають доступу до інформації про істотну частину культурної спадщини українського народу. Не всі колекції власники обліковують і тільки поодинокі приватні колекції інституалізуються і стають відкритими в онлайн-каталогах.

Потреба створити умови, коли інституалізація приватних колекцій стала б привабливою та вигідною для колекціонерів, зокрема через розвиток законодавчих стимулів, надати податкові пільги та забезпечити належні умови для зберігання предметів та популяризації колекцій.

Напрацювання політик. *«Детінізація обігу творів мистецтва»* – дослідження еко-системи обігу творів мистецтва в Україні: комплексний аналіз, розроблення пропозицій та змін до законодавства, що провела ГО МОСА за підтримки Посольства Швейцарії в Україні та Швейцарської агенції розвитку і співпраці (SDC). Мета дослідження – створити чутливу до актуальних потреб законодавчу базу, спрямовану на розвиток системи мистецтва в Україні, забезпечити чіткі правила обігу, придбання, аутентифікації та транскордонного переміщення творів мистецтва.

14. Нащадки приватних власників минулих століть можуть вимагати повернення об'єктів КС (і рухомої, і нерухомої), якщо зможуть довести легітимність свого успадкованого права.

Питання повернення незаконно набутої власності постане після здобуття членства в ЄС. Україна має бути готова до запуску операційних програм, за зразком тих, що діють в ЄС, на першочерговий викуп державою або громадами таких об'єктів. Варто бути готовими до переходу державної або локальної культурної спадщини у приватну власність іноземних громадян та інституцій.

Стратегічна гіпотеза. *Варто вивчити досвід Польщі та країн Балтії.*

Фінансування

15. Бюджетне фінансування сфери культури унеможлиблює капітальні й розвиткові видатки, спроможність оперативно реагувати на виклики.

Видатки на культуру із державного бюджету 2022 року різко скоротилися до 0,16 %. Поточні видатки на культуру: оплата праці та нарахування на заробітну плату – 60,87 %, поточні трансферти – 21,65 % та використання товарів та послуг – 12,79 %. Лише 4,5 % –

капітальні видатки. Бюджет на культуру запланований: 10,7 млрд – 2024 (затверджено), 9,5 млрд – 2025 (план), 9,4 млрд – 2026 (план). – «Стан фінансування культури та мистецтва з місцевих бюджетів: основні тенденції 2022 року».

Відсутність інвестицій в енергоефективність, до прикладу, призводить до оплати з бюджету утримання будівель з надмірними витратами енергоресурсів. Відсутність превентивних ремонтних робіт спричиняє необхідність значно більших витрат на етапі фактичного руйнування пам'яток, пошкодження колекцій.

16. Обмеження бюджетного регулювання гальмують розвиток сектору. Фінансування з бюджетів різних рівнів заборонене або обмежене і є стримувальним чинником для інституцій та місцевого самоврядування.

Міські ради не можуть інвестувати в інституції обласного підпорядкування, які територіально розташовані в місті. Мерії не мають важелів впливу. Переважна більшість великих музеїв у містах були ввірені обласним радам та адміністраціям при тому, що кінцевими вигодонабувачами діяльності цих музеїв є містяни, а не жителі області. Для депутатів обласної ради пріоритетом є інвестиції з обласного бюджету на їхньому виборчому окрузі. Як наслідок – залежність від одного власника та бюджету рівня власника, який виділяє кошти на фінансування інституції. Залежність від керівного органу та його бачення необхідного фінансування. Неспівмірність покарання порушенню на рівні аудиту.

Позитивним прикладом може бути німецька практика договірною бюджету: коли заклад культури та уряд землі підписують угоду про гарантований бюджет на наступні кілька років. Також держава виділяє кошти на роботу приватних закладів культури на конкурсній основі. Як наслідок, система органів управління, перелік повноважень та гарантоване диверсифіковане фінансування створюють підґрунтя для того, щоб керівництво публічних закладів культури було гнучким, автономним та операційно незалежним під час ухвалення рішень. Це дає змогу ефективніше діяти закладам культури та надавати якісніший культурний продукт.

Варто зазначити, що існує механізм міжбюджетних трансфертів – це кошти, які безоплатно та безповоротно передають з бюджету одного рівня до бюджету іншого рівня. Згідно зі статтею 110 БКУ, місцеві ради можуть передбачати у відповідних бюджетах такі види міжбюджетних трансфертів:

- 1) субвенції на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідацію негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування;
- 2) додаткові дотації та інші субвенції.

- 17.** Складність процедур використання коштів з рахунків Держскарбниці створює штучні бар'єри для підвищення сталості та виходу на більшу фінансову незалежність інституцій.

Тривалий процес погодження та оплати рахунків Державною казначейською службою. Лімітованість у використанні спецрахунку, на який можуть надходити позабюджетні кошти. Обмеження щодо статей, на які можна витратити кошти під час воєнного стану. Як наслідок – хронічна бідність інституцій КС. Відсутність мотивації шукати додаткові джерела надходжень. Пасивність та інертність керівників. Кадровий дефіцит професійних бухгалтерів та економістів, адже за мінімальну заробітну плату доводиться проходити через надмірну кількість бюрократії та регулювання з постійним страхом покарання.

Побічні ефекти: створення громадської організації або благодійного фонду, щоб підтримати «материнську» бюджетну установу. ГО / БФ юридично не пов'язаний з інституцією, а оформлюється на фізичних осіб, які можуть піти або ухвалити рішення не в інтересах інституції. З іншого боку, ГО / БФ вимагають додаткових ресурсів, щоб забезпечити їхнє функціонування.

- 18.** Бюджетне планування в рамках одного року спричиняє неможливість реалізовувати комплексні, великобюджетні, міжнародні проєкти в рамках однорічного бюджетного планування.

Проєкти в секторі КС є складними. Можуть передбачати аналізування, дослідження, планування, реставрування, підготовку до експонування, комунікування тощо. Весь цикл займає кілька років. Інституції не встигають вкластися в річні плани зі звітністю. Як наслідок – переривання процесів, незавершеність ініціатив. Недоцільність використовувати інструменти УКФ через їхню короткотерміновість (фінансування проєктів у рамках поточного бюджетного року). Неможливість синхронізуватися з міжнародними партнерами.

- 19.** Невідповідність оплати праці потребам та рівню кваліфікації співробітників. Низька оплата праці унеможлиблює сталий розвиток інституцій-операторів та посилює кадрову кризу.

Заробітна плата спеціалістів у сфері КС часто менша або дорівнює мінімальній зарплаті, яку затвердила державою, що робить її неконкурентоспроможною на ринку праці та такою, що не сягає рівня відповідальності та принижує гідність спеціалістів галузі.

Як наслідок – труднощі зі збереженням команд, поверненням кадрів з вимушеної міграції, залученням нових працівників.

На момент проведення дослідження мінімальна заробітна плата, яку визначило Міністерство фінансів України, становила 8000 гривень (187 євро) на місяць. Однак, згідно з чинною єдиною тарифною сіткою (яка встановлена від 01.01.2024 до 31.12.2024), розмір посадового окладу для провідного наукового співробітника (людина зі ступенем магістра та вище, з тарифним розрядом 13) становить 7253 гривні (169,62 євро), що на 747 гривень нижче від мінімальної зарплатні. Технічний персонал з тарифними розрядами 1 і 2 має посадові оклади 3195 гривнів та 3483 гривні відповідно. Оскільки жоден співробітник державних чи приватних установ у країні не може отримувати зарплатню нижчу за встановлену мінімальну зарплатню, такі співробітники отримують доплату до мінімальної зарплатні, фактично отримуючи 8000 гривень. Отже, рівень оплати праці прибиральника й керівника є однаковим.

Інформування

Обізнаність та сприйняття

20. Розуміння сфери культури виключно як дозвілля та відсутність розуміння цінності культурної спадщини демонструє освітньо-культурні проблеми суспільства.

Відсутня система поширення і популяризації знань та інформації щодо цінності пам'яток, їх соціокультурного значення, донесення сенсів збереження культурної спадщини до всіх громадян на рівні базових знань.

Відсутність мотивації захищати, дбати, розвивати КС. Неспроможність розповісти про цінність спадщини іншим, бути амбасадорами своєї країни, громади. Сформовано виключно споживче ставлення до культури та спадщини.

Прикладом ефективною культурно-освітньої практики є педагогіка культурної спадщини, запроваджена у Франції.

Стратегічна гіпотеза. У рамках базової середньої освіти мають бути програми, що формують сприйняття історичного середовища і КС як власний здобуток, встановлюють міцний емоційний зв'язок між громадами та об'єктами КС, виховують гордість за власну спадщину. Освіта священнослужителів і комунікація з церковними громадами з роз'ясненням цінності КС може мати широкий вплив на церковні громади.

21. Маргіналізоване сприйняття суспільством сфери культурної спадщини і її працівників.

Пам'ятки, музеї, об'єкти КС часто виглядають занедбано або очевидно, що про них подбали в режимі крайньої економії (дешеві ремонтні матеріали, неякісні роботи). Працівники сфери, які часто є фанатами своєї справи, але дуже ревно ставляться до своїх об'єктів і закриті для нефахових комунікацій, працюють за вкрай низькі зарплати і їх сприймають як диваків.

Культурні інституції постійно стикаються із претензіями та цькуванням у коментарях, коли оголошують про вакансії і рівень зарплатні на сторінках в соціальних мережах.

22. Культурна спадщина обмежено задіяна в міжнародних проєктах, культурній дипломатії.

Відсутність взаємодії між ключовими заінтересованими сторонами – МКІП, МЗС та Український інститут. Два останні є державними суб'єктами культурної дипломатії. Неготовність до міжнародної співпраці інституцій-операторів через брак знань іноземних мов, відсутність досвіду. Складність процедур переміщення культурних цінностей. Як наслідок – обмежена кількість виставок за кордоном і партнерських проєктів з іноземними інституціями. Низька обізнаність західних аудиторій про українську культурну спадщину як невід'ємну частину європейської.

Напрацювання політик. *«Переміщення культурних цінностей через митний кордон»* – розроблення пропозицій та змін до законодавства – дослідження, що провела ГО МОСА за підтримки Посольства Швейцарії в Україні та Швейцарської агенції розвитку і співпраці (SDC).

23. Потреба у відновленні справедливості щодо митців, дієвців культури, явищ та культурних феноменів, які привласнила РФ.

Держава-агресорка інвестувала багато ресурсів, щоб монополізувати інтелектуальну й культурну спадщину колишніх васалів імперії, радянських республік, особливо України. Міжнародні дослідники й інституції, спираючись на власні джерела і традицію, атрибуують українське мистецтво, артефакти, феномени як «російські», «радянські». Багато імен українських дієвців культури в міжнародному науковому та публічному дискурсі все ще фігурують як представники російської культури.

Прикладом позитивних змін є ініціатива Музею мистецтв Метрополітен у Нью-Йорку, який визнав художників Іллю Рєпіна й Івана Айвазовського українськими митцями.

Дієвим інструментом є взаємодія академічних середовищ. Стимулювання та заохочення західних дослідників, кураторів, інтелектуалів досліджувати українську культуру.

24. Відсутність української культурної спадщини на міжнародних цифрових платформах (наприклад, Europeana).

Відсутність професійної та технічної спроможності інституцій КС управляти процесом цифровізації. Спротив оприлюдненню колекцій через тривале відчуття, що ця інформація – єдиний ресурс, який мають музейники через низьку зарплату та невизнання на рівні суспільства. Як наслідок – українська КС не доступна для широких міжнародних аудиторій. Інтерес і запит закордонних фахівців і аудиторій не задоволений. Інструменти запобігання незаконному трафіку предметів КС не працюють.

Інфраструктура

25. Деградація і занепад всіх типів об'єктів культурної спадщини, їх незадовільний стан. Свідоме доведення об'єктів КС до руйнування.

Переважає більшість об'єктів не інтегрована в сучасне життя, використовується неефективно. Об'єкти археології, історичні ландшафти, історичні будівлі, споруди, монументи та їх залишки втрачаються, позбавлені належного догляду й обслуговування, що врешті призводить до їх занепаду, руйнації і втрати.

Приклад належного ставлення до історичної пам'ятки, що вплинуло на ревіталізацію та привабливість району Львова – [Jam Factory Art Center](#).

26. Ризик втратити доступ до систем електропостачання, водопостачання, теплопостачання.

Регулярні тимчасові вимкнення електроенергії. Довготривалі вимкнення. Відсутність світла, води, опалення взимку. Порушення режиму зберігання, що призводить до руйнування колекцій та обладнання: розгерметизація, порушення клімат-контролю, інших температурних режимів (термостат, охолодження, заморозка, кондиціонування тощо). Як наслідок – погіршення стану збереження колекцій, втрата колекцій (зокрема біологічних) та неможливість працювати для людей.

Щоб зберегти та обслуговувати колекції, критично важливо впроваджувати стратегії переходу до енергетичної незалежності.

27. Відсутність сучасних фондосховищ.

Музеї містяться переважно в історичних будівлях, які не мають достатньо простору, щоб зберігати колекції. Часто неможливо забезпечити сучасні інженерні рішення для дотримання температурно-вологісного режиму, енергонезалежності.

Як наслідок – ризик втратити колекції.

Є нагальна потреба створити фондосховища, які би враховували всі потенційні загрози та забезпечували збереження колекцій.

28. Відсутність верифікованої зведеної бази даних всіх установ, які зберігають державний музейний фонд.

Відсутність державного реєстру як державної, так і приватної частини рухомої культурної спадщини, доступних і безпечних систем електронного обліку колекцій. Відсутня єдина система реєстрації (обліку) музеїв різних видів, статусу, відомчого підпорядкування, форм власності та організаційно-правової форми. Як наслідок – розмита відповідальність на рівні держави, громад й інституцій, неможливість ефективно захищати культурну спадщину. Неможливість планувати, комунікувати з суб'єктами КС щодо захисту та розкриття потенціалу ввірених їм об'єктів КС.

Одним зі шляхів вирішення може стати наповнення Реєстру нерухомої спадщини і Реєстру музейного фонду України, запуск яких анонсувало МКІП.

Напрацювання політик. Реєстри та облік – дослідження екосистеми обігу творів мистецтва в Україні: комплексний аналіз, розробка пропозицій та змін до законодавства, що провела ГО МОСА за підтримки Посольства Швейцарії в Україні та Швейцарської агенції розвитку і співпраці (SDC). Метою дослідження було створити чутливу до актуальних потреб законодавчу базу, спрямовану на розвиток системи мистецтва в Україні, забезпечити чіткі правила обігу, придбання, аутентифікації та транскордонного переміщення творів мистецтва.

29. Відсутність базових цифрових даних про об'єкти культурної спадщини.

Через бойові дії відбуваються втрати й руйнування колекцій в окупації або у процесі переміщення, втрати паперових і цифрових документів, що описують колекцію,

каталогів, архівів, інших наукових даних. Однією зі значних загроз є відсутність сканкопій книг надходжень та фотографій предметів з музейних колекцій, елементів НКС. У випадку знищення музею чи пограбування стає практично неможливо встановити, що було втрачено.

Є потреба у базовій фіксації вигляду предметів, у форматі підготовки до надзвичайної ситуації, із занесенням мінімальних даних про предмет.

Наприклад, на 24 лютого 2022 року Одеський археологічний музей мав фотографії 230 предметів із 100 000.

Стратегічна гіпотеза. *Сканування книг надходжень, екстрене фотографування колекцій та організація безпечного зберігання в хмарних сховищах цих даних має бути пріоритетом і для МКІП, і для адміністрацій у громадах. Необхідно розробити відповідну інструкцію та забезпечити інституції ресурсами для її виконання.*

30. Повільний та неузгоджений процес цифровізації. Відсутня національна стратегія, яка б визначала загальні цілі та рамки щодо оцифрування культурної спадщини.

Відсутність професійної та технічної спроможності інституцій КС управляти процесом цифровізації. Несприйняття інституціями необхідності оприлюднити колекції і відкритого доступу. Як наслідок, сьогодні із приблизно 12 млн одиниць державного музейного фонду онлайн доступно майже 49 тис. об'єктів. Кожен музей, який оцифрує свої колекції, робить це за власним стандартом та розміщує онлайн на своєму сайті власним способом. Високим є ризик низької якості даних, неможливості їх в майбутньому інтегрувати в інші системи.

Позитивним прикладом вирішення проблеми може бути проєкт ініціативи НЕМО Lab – Центр цифровізації музеїв – облаштований у Львові. В рамках пілотного проєкту було оцифровано вибрані колекції та впроваджено й тестову програму обліку в кількох музеях.

Стратегічна гіпотеза. *Одним із можливих рішень для пришвидшення темпів, може стати створення центрів цифрування на рівні областей, куди інституції будуть звертатися по таку послугу, на відміну від забезпечення кожної інституції технікою та спеціалістами для оцифрування. Додатковою перевагою таких центрів може бути також уніфікація стандартів.*

31. Інституції-оператори не відповідають суспільному запиту на інклюзивність.

Значна частина інституцій-операторів КС розташована в будівлях, які є пам'ятками архітектури та не пристосовані для відвідування. Щоб досягнути безбар'єрності, необхідно замовляти проєктно-кошторисну документацію, яка сама собою є досить дорогою, не кажучи вже про фінансування реконструкції. У результаті низьких темпів цифровізації колекцій та обмежених ресурсів колекції малодоступні та не адаптовані в онлайн-форматі.

Через тривалі воєнні дії зростає кількість людей, які пересуваються на кріслах колісних чи за допомогою протезів. Недоступність будівель робить культурну спадщину та культурний продукт недосяжним для десятків тисяч людей. Знаходження об'єктів культурної спадщини на тимчасово окупованих територіях, у зонах бойових дій; евакуйовані колекції недоступні для широких аудиторій, зокрема для тимчасово переміщених осіб, які мають особливу потребу підтримувати зв'язок з культурою місця свого походження.

Підтримка розвитку інклюзивності інституцій має бути одним із пріоритетів УКФ.

32. Захист культурної спадщини в контексті зміни клімату та переходу до кліматичної нейтральності.

Кліматичні зміни і їхні наслідки – підвищення температури, посухи, повені тощо – негативно впливатимуть на об'єкти КС, несуть ризик повного знищення. Досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року як частина стратегії ЄС зобов'язує Україну планувати необхідні заходи, зокрема і в секторі «Культурна спадщина».

33. Ринок антикваріату і творів мистецтва значно скоротився та майже повністю перейшов «в тінь».

Епідемія COVID, повномасштабна війна вплинули на значне зменшення ринку, але він все одно є. Комерційна діяльність, пов'язана з торгівлею творами мистецтва й антикваріату, згідно з чинним законодавством, не може вести ФОП на спрощеній системі оподаткування. Переміщення культурних цінностей регулюють застарілими нормами, які не відповідають Регламенту ЄС.

Припинили діяльність аукціонні дома. Закрили антикварні крамниці. Немає публічного відображення цін і предметів, не сплачуються податки. Обіг товарів непрозорий і неконтрольований.

Єдиним аукціонним домом, що проводить регулярні торги, залишається Goldens.

Напрацювання політик. Детінізація обігу творів мистецтва в Україні – розробка пропозицій та змін до законодавства, що провела ГО МОСА за підтримки Посольства Швейцарії в Україні та Швейцарської агенції розвитку і співпраці (SDC). Метою дослідження було створити чутливу до актуальних потреб законодавчу базу, спрямовану на розвиток системи мистецтва в Україні, забезпечити чіткі правила обігу, придбання, аутентифікації та транскордонного переміщення творів мистецтва.

Компетентності

Людський капітал

34. Брак компетентних і відповідальних лідерів, керівників у секторі КС. Відсутність нових облич серед керівників, кандидатів на посади управлінців.

Авторитарний стиль керування vs нерішучість, обмежений і застарілий управлінський інструментарій, залежність від вертикалі управління, страх помилок і перевірок. Як результат – несамозарадність інституцій у кризових ситуаціях; неспроможність змінити модель управління, шукати альтернативні рішення. Відсутність запитів і пропозицій до влади. Слабке горизонтальне мережування, співпраця у секторі.

35. Дефіцит спеціалістів потрібного рівня підготовки та експертності, що спричинено проблемами у сфері вищої державної освіти.

Освітні програми не враховують реальних потреби ринку праці. ЗВО часто формують програми під наявний викладацький склад. Немає викладачів, які могли би формувати сучасні освітні програми у сфері КС, – музейні консерватори й куратори, цифровізація, окремі види реставрації (об'єкти на паперовій основі, фото- і відео-, архітектура), деколонізації тощо. Як результат – знання та навички випускників ЗВО нерелевантні потребам інституцій, запитам ринку. Кадровий голод блокує роботу інституцій.

36. Запит фахівців на додаткове навчання і стажування, особливо щодо новітніх методик роботи, новітніх практик, які успішно працюють за кордоном, обмін знаннями.

У бюджетах державних інституцій не передбачені витрати на підвищення кваліфікації, особливо за межами державних інститутів підвищення кваліфікації. Навіть за умови стипендії від організатора стажування, особистих коштів співробітників не вистачає,

щоб покрити логістичні витрати. Іншим важливим обмеженням для стажування за кордоном є низький рівень знання іноземних мов. Як наслідок – незнання новітніх практик та методів. Відсутність навичок роботи з новими технологіями. Слабкий розвиток міжнародної співпраці. Неспроможність інституцій брати участь у міжнародних грантових програмах (Creative Europe, Horizont Europe).

37. Неможливість задіювати фахівців із позадержавного сектору, а також з освітою, що відрізняється від здобутої у ЗВО України, для роботи з державним музейним фондом, об'єктами національної КС, археологічними об'єктами.

Систему атестації часто критикують у професійному середовищі як таку, що походить із практик радянських часів та не враховує міжнародного досвіду. З одного боку ми маємо брак кадрів у сфері КС (пам'яткоохоронці, реставратори, археологи тощо), а з іншого – держава не верифікує і не долучає фахівців, які не працюють у державних установах. Система також не дозволяє задіювати закордонних фахівців або українців, які навчалися / стажувалися за кордоном. Як наслідок – брак спеціалістів у секторі. Необхідність розширювати штат держустанов і збільшувати їхній бюджет.

38. Неспроможність музейних інституцій сформулювати та модерувати суспільний запит на пропрацювання незручної спадщини, історії, пам'яті. Використання політиками-невігласами декомунізаційних підходів, які іноді призводять до знищення спадщини, за умов мовчання експертного середовища.

Музейні інституції, які покликані активізувати дискусію в суспільстві й бути майданчиками для проговорення, не готові до роботи зі складними питаннями пам'яті та ідентичності. Музейники часто самі є носіями запиту спрощеного, неproblemного, однозначного, вони його транслюють і обслуговують. Як наслідок – застарілі експозиції та наративи, які не враховують деколонізації і декомунізації, спадщини корінних народів. У громадах досі є монументи радянським солдатам, меморіали Другої світової війни, експозиції воїнської слави (всіх воєн) в музеях тощо.

39. Оцінення збитків, які спричинила війна, у сфері КС. Складність застосування наявних методів саме до об'єктів української культурної спадщини.

Несистемна присутність українського мистецтва на світовому ринку не дає змоги використовувати порівняльні методи. Брак фахівців. Брак відкритих даних. Неповними є документування втрат, протоколи дій для документування. Відсутня

системна практика інформування правоохоронних органів та відкриття кримінальних проваджень за фактами втрат внаслідок бойових дій. Як наслідок, українські звернення до міжнародних судів щодо компенсації збитків культурній спадщині можуть бути відхилені або не задоволені.

Дослідження ICAP Єднання Втрати і збитки у сфері культури: аналіз наявних методик і нові підходи оприявнює проблему пошуку методик.

Багато оригінальних українських артефактів фігурували на світовому ринку як російські. Варто працювати з офіційними ринковими майданчиками – аукціонами, консолідаторами (Artprice.com), – імплементуючи реатрибуцію / переназивання об'єктів продажу.

Висновки

У цьому звіті ми спиралися на аналітичні дослідження, проведені в рамках проєкту RES-POL у квітні-червні 2024 в секторі Культурна спадщина в таких підсекторах: Нерухома КС, Рухома КС, Нематеріальна КС, КС у підпорядкуванні інших відомств (що не підпорядковується МКІП), Пам'ять та ідентичність.

Ми визначили **кореневі проблеми**, які властиві всьому сектору та стосуються таких категорій: Вплив війни, Людський капітал, Освіта, Державна політика, Державне регулювання та управління, Інституції та Фінансування.

Істотні питання політик у секторі КС зазвичай мають множинне коріння і в цьому звіті умовно згруповані за інструментами політик, які мають пріоритетний вплив. Отже, ми миємо 5 блоків ІПП за категоріями: Регулювання, Фінансування, Інформування, Інфраструктура, Компетентності.

Деякі істотні питання можуть мати досить швидкі та прості в реалізації відповіді. Це переважно ті питання, що пов'язані з регулюванням, змінами до законодавства й нормативно-правової бази. Тут рушійним елементом буде політична воля.

Інші істотні питання мають середньо- і довготермінову перспективу вирішення і залежать не лише від політичної волі, а й від спроможності держави та інституцій, підтримки міжнародних партнерів.

Розв'язання питань, що лежать у площині базової освіти, обізнаності та сприйняття громадянами культурної спадщини, принесуть видимі результати в наступних поколіннях. Але це зовсім не применшує їхньої значущості й актуальності. Навіть більше, саме масова обізнаність і долученість громадян запобігатиме втратам культурної спадщини та сприятиме її мудрому використанню.

Питання впливу війни, яку РФ від 2014 року веде в Україні, є болючим і актуальним щодня. На жаль, ми не можемо повноцінно працювати над відновленням доти, доки ворожі війська атакують наші території, вбивають людей, знищують населені пункти, стирають ідентичність громад, руйнують і грабують об'єкти культурної спадщини. Лідерство у вирішенні цього питання за ЗСУ і західними партнерами, зокрема Європейським Союзом.

Поки що аналітичний етап проєкту RES-POL дав нам змогу виокремити 39 істотних питань політик (ІПП), які затвердили заінтересовані сторони сектору Культурна

спадщина. Очевидно, що вирішення цих питань потребуватиме часу, ресурсів та компетентностей. За заплановані 5 років – саме за такий термін має бути розроблена Стратегія культури (зобов'язання МКІП до кінця березня 2025 у рамках Ukraine Facility) – далеко не всі проблеми можна вирішити. Зважаючи на те, що кінцевим вигодонабувачем проєкту є орган влади, що реалізовує державну політику у сфері культури (нині це МКІП), маємо усвідомлювати його потенційну спроможність в умовах війни. Тому перелік ІПП потребує ранжування, щоб визначити пріоритетність роботи на етапі стратегування. Цей звіт буде поширений серед заінтересованих сторін – МКІП, профільний парламентський комітет, інституції, експертні середовища, громадські ініціативи, міжнародні партнери, щоб визначити 10 пріоритетних питань, які насамперед будуть опрацьовувати на етапі стратегування.

Кореневі проблеми й істотні питання політик сектору Культурна спадщина ґрунтуються на релевантних базових звітах підсекторів: Нерухома культурна спадщина, Рухома культурна спадщина, Нематеріальна культурна спадщина, Культурна спадщина в підпорядкуванні інших відомств (що не підпорядковуються МКІП), Пам'ять та ідентичність. Нижче пропонуємо ознайомитися з цими звітами.

Нерухома культурна спадщина (НрКС)

Аналітична записка – [Лінк](#)

Аналізуючи проблеми у сфері НрКС, було виявлено істотні питання політик, які впливають на сферу нерухокої культурної спадщини, також на основі загального списку їх було систематизовано та поділено на декілька підгруп, залежно від типу та сили впливу на систему. Основні групи питань стосуються системи і стратегії управління нерухокою культурною спадщиною, нормативно-правового регулювання, питань взаємодії громад із НрКС, людського капіталу у сфері, питання корупції, війни та національних загроз.

Кореневі проблеми

Ґрунтуючись на системному аналізі, а також поєднуючи близькі за змістом істотні питання політик, було узагальнено проблеми, щоб виділити ті, які є основними. Таким чином створено перелік корневих проблем, ранжований за пріоритетністю.

- 1.** Наявній управлінській системі у сфері НрКС, яка має назву «Управління охорони культурної спадщини», пріоритетно поставлене відповідне завдання: охороняти НрКС. Теж створено законодавство й управлінська модель. Натомість на стратегічному рівні відсутні завдання щодо її ефективного використання, залучення в політичні, а також державні й місцеві економічні та соціальні процеси. Внаслідок цього потенціал НрКС не використовують.
- 2.** Через сукупність історичних процесів і брак базової освіти нерухома культурна спадщина є незрозумілою суспільству, що позначається на байдужому ставленні до об'єктів НрКС, до сфери загалом та її працівників зокрема.
- 3.** Неефективність управлінської моделі, що проявляється у низькій ефективності моніторингу стану об'єктів, системи обліку, у відсутності належного контролю за укладанням пам'яткоохоронної документації, у недієвій системі покарань, відсутності ефективного контролю за роботами на об'єктах НрКС, сукупно призводить до нездатності системи ефективно захищати об'єкти НрКС.

4. Відсутність сталих джерел фінансування, недостатній рівень державного фінансування, нерозвинені інструменти додаткового фінансування НрКС не дають змоги підтримувати належний стан об'єктів, розвивати всю сферу.
5. Нестача кваліфікованих кадрів в управлінні охороною НрКС на всіх управлінських рівнях, нестача фахівців по роботі з об'єктами НрКС частково зумовлені іншими кореневими проблемами, однак є окремою комплексною проблемою.
6. Нестача або відсутність (залежно від напряму) ефективних профільних закладів освіти та освітніх програм, що відповідають сучасним викликам у сфері НрКС, є одночасно і причиною і наслідком відсутності кадрів. Але ці проблеми не вирішуються лише наявністю працівників, оскільки потребують структурного перегляду підходів, які ґрунтуються на радянській системі.
7. Правова неврегульованість сфери, колізії між пам'яткоохоронним, містобудівним, міжнародним та іншими сферами законодавства (Земельне законодавство, Туризм, Музейна справа тощо), відсутність деталізації норм на рівні підзаконних актів. Неврегульованість діяльності на різних видах об'єктів і на окремих видах робіт є наслідком наслідування радянської парадигми та законів з їх адаптацією під сучасні потреби.
8. Нестача інституційної авторитетності органів ОКС, що призводить до обмеженого впливу на захист НрКС, є наслідком суспільної байдужості й маргіналізації НрКС.
9. Будівництво та господарська діяльність (включно з сільськогосподарською), які пов'язані з об'єктами НрКС, через неврегульованість НПА часто супроводжується корупційними діями, спрямованими на надання неправомірних дозволів для можливості порушити охоронне законодавство, і супроводжується пошкодженням об'єктів НрКС.
10. Неготовність органів ОКС до екстрених ситуацій, відсутність запобіжних заходів і оперативного реагування призводить до втрати об'єктів НрКС під час надзвичайних ситуацій і, зокрема, війни.
11. Відсутність системи протидії колоніальним й інокультурним впливам на НрКС, на сферу архітектурної, містобудівної, археологічної діяльності та сферу монументального мистецтва, унеможлиблює контроль за такими випадками, попередження та припинення їх впливу.

Істотні питання політик,

які впливають із кореневих проблем, систематизовані й деталізовані нижче.

Стратегічні проблеми.

Проблеми, що стосуються визначення ролі спадщини в державних процесах, пріоритетів розвитку та діяльності:

1. Наявна управлінська система у сфері НрКС має назву «Охорона культурної спадщини». Перед нею пріоритетно стоїть відповідне завдання: охороняти НрКС. Теж створено законодавство й управлінська модель. Натомість на стратегічному рівні відсутні завдання щодо її ефективного використання, залучення в інші політичні, а також державні й місцеві економічні та соціальні процеси. Через що потенціал НрКС не використовують. Наслідком цієї проблеми є нездатність або обмежена здатність самоокупності, і окремих об'єктів, і підсектору загалом, їх обмежений вплив на політичні, економічні й соціальні процеси.

Управлінські та процедурні проблеми, які пов'язані з неефективністю існуючої системи охорони спадщини:

1. Відсутність інституційної авторитетності органів ОКС призводить до обмеженої впливовості на захист НрКС. Відсутність впливовості пов'язана з другорядною роллю органів ОКС і призводить до обмеженої здатності захистити об'єкти перед іншими суб'єктами. Показовим прикладом нестачі авторитетності у сфері є кейс Поштової площі в Києві, де органи охорони культурної спадщини і професійної спільноти не змогли протистояти містобудівному лобі. Це, врешті, призвело до того, що проєкт створення музею призупинений.
2. Відсутність спеціалізованих органів охорони КС на місцях, які мали бути утворені відповідно до закону «Про ОКС». Через нестачу професійних кадрів і фінансування органи охорони не утворюють на місцях, що спричиняє неможливість здійснювати повноваження в повному обсязі на місцевому рівні. Наприклад, відсутня можливість оперативно виявляти факти і протидіяти порушенням пам'яткоохоронного законодавства.
3. Наявна система моніторингу НрКС не є ефективна. Вона не здатна оперативно виявляти пошкодження об'єктів НрКС, є формальним інструментом періодичної звітності. Через відсутність органів ОКС на місцях та нестачу кваліфікованих кадрів здатність органів ОКС здійснювати ефективний моніторинг обмежена. А це не дає змоги своєчасно виявляти пошкодження і зупиняти протиправні дії.

Нещодавній приклад, що трапився на Хмельниччині 2023-го в с. Підлісний Мукарів, Кам'янець-Подільського району, де розташована пам'ятка XIX століття – костел Святого Йосифа Обручника.

«Під час ремонтних робіт церковна громада на власний розсуд без проєкту вирішила гідроізолювати фундамент. Вони порушили технологію і застосували сучасні матеріали для гідроізоляції природного каменю, а також порушили автентичне вимощення. І це відбулося не через бажання нашкодити, а через невігластво», – розповіла під час інтерв'ю пам'яткоохоронниця Анастасія Донець.

- 4.** Відсутні інформаційні канали комунікації суспільства про цінності нерухомої спадщини. Через непродуману комунікаційну і просвітницьку стратегію для більшої частини суспільства цінність НрКС не є очевидною.
- 5.** Відсутність інтерпретації та нестача інформації щодо об'єктів культурної спадщини у громадському та інформаційному просторі, внаслідок чого переважно суспільство не сприймає цінність об'єктів культурної спадщини. Наприклад, є непоодинокі випадки того, що місцеві жителі розбирають масштабні об'єкти оборонної фортифікаційної спадщини або інші архітектурні об'єкти на будівельні матеріали.
- 6.** Нема контролювання і реагування щодо пошкодження історичних ландшафтів (через відсутність кваліфікованих кадрів і сформованих органів ОКС на місцях). На ландшафтних об'єктах культурної спадщини нерідко відбувається господарська діяльність, а ще низька дослідженість і невизначеність меж дає змогу розробляти інфраструктурні проєкти, які руйнують цей вид об'єктів НрКС.
- 7.** Більшій і впливовішій частині суб'єктів НрКС вигідніше не виявляти нових об'єктів, залишаючи їх «у тіні». А ще через складність погоджувальних процедур і високу вартість реставраційних робіт на пам'ятках (що пов'язано з необхідністю залучити ліцензованих підрядників і сертифікованих фахівців) та відсутність будь-яких преференцій для власників, а іноді й через незнання про цінність об'єктів, балансоутримувачі воліють не вводити об'єкти НКС у систему обліку.
- 8.** Відсутність належного контролю за дотриманням законодавства щодо укладання охоронних договорів, затвердження історичних ареалів, утворення місцевих органів охорони спадщини призводить до того, що для переважної частини об'єктів НрКС ці документи залишаються не укладеними й не затвердженими, що

дає змогу на законних підставах завдавати шкоду об'єктам. Відсутність охоронних договорів не обмежує господарської діяльності на пам'ятках, а отже, дозволяє ширший спектр діяльності, що призводить до пошкодження об'єктів НрКС.

9. Більше половини історичних населених пунктів не мають затверджених ІАОП. Тому потенційні містобудівні, архітектурні та ландшафтні зміни, проведення будівельних, земляних та інших робіт у їхніх межах, можуть негативно вплинути на стан об'єктів культурної спадщини, у тому числі тих, що не виявлені, можуть призвести до знищення, руйнації або фрагментації історичного середовища. Наприклад, відсутність затверджених історико-архітектурних опорних планів дає змогу зводити об'єкти нового будівництва поза охоронними зонами пам'яток, але в історичних ареалах, не враховуючи загальної композиції ансамблю, висотних обмежень, що спотворює, знищує історичний силует або призводить до загальної деградації середовища.
10. Інструменти покарання у сфері нерухомої спадщини є неефективними та не зупиняють безвідповідальних власників чи користувачів від протиправних дій. Система управління охороною НКС не відстежує відповідність рівня покарання ступеню заподіяної шкоди і не вносить відповідні зміни до системи покарань, через що покарання за пошкодження пам'яток не є стримувальним чинником і може сприйматися як відносно невисока плата за протиправні дії.
11. Відсутність співпраці на етапах проєктування і планування між археологами та забудовниками. Археологи не залучені до розроблення містобудівної документації, через це виникають ризики пошкодження об'єктів археології внаслідок розвитку територій, який спиратиметься на законні засади. Наприклад, відсутність нанесених археологічних об'єктів на містобудівну документацію не створює обмежень для будівельної і господарської діяльності та потребуватиме проведення археологічних досліджень перед будівельними роботами.
12. Цінні, не за естетичними якостями, а з точки зору історії, культури та науки, архітектурні об'єкти на місцях ігнорують і здебільшого не перетворюють на категорію пам'яток. Через відсутність фахівців, низьку спроможність системи виявляти нові об'єкти НрКС загалом, а також чітко визначених критеріїв для різних видів пам'яток, значна кількість об'єктів НрКС залишається без охоронного статусу. За даними досліджень ГО «Україна Інкогніта», абсолютна більшість історичних цвинтарів не має охоронних статусів.

13. Заповідники не мають визначених джерел фінансування для збереження об'єктів НрКС. Пошук фінансування лягає на керівництво, яке замість того, щоб ефективно управляти об'єктом, змушене вирішувати питання пошуку коштів. Це створює ризик для об'єктів у підпорядкуванні заповідників. Причиною є нестача фінансування підсектору загалом. Приклад, який подано в Аналітичній записці, – це відсутність фінансування на консерваційні та реставраційні роботи об'єктів заповідника «Замки Тернопілля», об'єкти якого розміщені більш ніж у десяти громадах Тернопільщини.
14. За даними ДАРТ, 38 % туристів в Україні віддає перевагу екскурсійному туризму, метою якого, здебільшого, є об'єкти культурної спадщини. Однак залишається не налагоджений механізм залучення прибутку від туризму для фінансування утримання об'єктів НрКС, що не забезпечує умов сталості і призводить до деградації НКС. Найчастіше прямий дохід від туризму отримує туристичний оператор, який використовує НрКС як магніт.
15. Непривабливість для інвестування сфери НрКС. Нормативно-правове регулювання створює умови для суб'єктивного сприйняття норм – дозвільних процедур при погодженні проєктів реновації і нового будівництва, – що є підґрунтям для зловживань і корупції. За відсутності фахівців у сфері та відсутності розуміння цінностей НрКС інвестування у сектор не є привабливим.
16. Нестача судової практики в пам'яткоохоронній сфері є причиною слабких перспектив у судах справ за порушення пам'яткоохоронного законодавства, через що сторона, яка захищає об'єкт культурної спадщини, за можливості, віддає перевагу кваліфікації справи за порушення інших норм законодавства. Це апріорі робить справи у сфері НрКС програшними і стимулює порушення охоронного законодавства.

Нормативно-правові проблеми, в основі яких лежать законодавчі суперечності, складність або відсутність регулювання окремих напрямів, що уповільнюють розвиток сектору та створюють перешкоди для охорони об'єктів:

17. Концептуальні розбіжності між українським та європейським пам'ятко-охоронним законодавством упродовж незалежності залишаються неврегульованими, ця робота потребує системного перегляду законів. Це не дає Україні змоги інтегруватися у Європейську пам'яткоохоронну структуру.

- 18.** Термінологія у сфері НрКС частково застаріла й не відповідає міжнародній. Такі розбіжності проявляють різне концептуальне сприйняття одних і тих самих понять, саме розуміння поняття «культурна спадщина» відрізняється, що стримує розвиток нормативного регулювання підсектору.
- 19.** Виконання закріплених законом міжнародних зобов'язань потребує синхронізації визначень «об'єкт всесвітньої спадщини», «буферна зона», а також порядку інформування ЮНЕСКО, відповідних зобов'язань власника, забудовників, замовників в Законі України «Про охорону культурної спадщини» та «Про регулювання містобудівної діяльності». Розбіжності, які є в цих питаннях, значно обмежують інтеграцію нових об'єктів у Список Всесвітньої спадщини та зменшують можливості захисту вже долучених об'єктів.
- 20.** Розпорошеність регулювання у суміжних до культурної спадщини сферах. НрКС регулюють кількома паралельними законами з інших сфер, це дозволяє ними керуватися, коли вигідно, і звертатися по рішення окремих питань до управлінських структур з інших сфер. Це стосується і погодження земельних питань, і містобудівних документів, що дають змогу оминати пам'яткоохоронне законодавство.
- 21.** Відсутність норм для різних видів НрКС ускладнює, а іноді й унеможлиблює розроблення документації і, відповідно, укладання охоронних договорів, обмеження нової забудови або господарські дії навколо пам'яток. Відсутність чіткого регулювання охоронних критеріїв охоронних меж різного типу пам'яток не забезпечує їм належної охорони.
- 22.** ДІАМ (Державна інспекція містобудування і архітектури) не є експертним органом у сфері культурної спадщини та застосовує уніфіковані методи контролю до звичайних об'єктів будівництва та до об'єктів культурної спадщини, методологія і процедура контролю не є вичерпною і призводить до низької якості робіт та пошкодження об'єктів.
- 23.** Внесення в Реєстр і визнання об'єкта пам'яткою має кілька етапів. Таким чином, один і той самий об'єкт спочатку перебуває поза обліком, потім потрапляє до місцевого Переліку, а потім до державного Реєстру. Щоб визначити його статус, необхідно перевірити кілька різних списків, до того ж до деяких з них може бути відсутній доступ. Така ситуація паралельних списків і відсутності достовірної публічної інформації створює хаос в облікуванні пам'яток нерухомої культурної спадщини, ускладнює управління і уможлиблює протизаконні дії.

24. Неточності усіх типів даних про пам'ятку підсилюються відсутністю в Реєстрі та Переліку координат та геолокацій об'єктів, що при виникненні спірних питань може створювати загрози для збереження об'єктів, їх захисту та процвітання корупції. Державна система обліку не містить точних даних ідентифікаційних об'єкт (адреси й назви об'єкта можуть відрізнитися), це не дає змоги однозначно визначати його та уможлиблює маніпуляції довкола об'єкта.

Архітектурні об'єкти, реставрація

25. У Законі про ОКС основним видом робіт щодо збереження об'єктів НрКС визначено реставрацію, яка одночасно є видом будівництва. Реставрація містить науково-проектну документацію, а будівництво – проектну документацію. Відсутність синхронізованої нормативної бази спричиняє численні колізії, судові спори, створює можливість для некваліфікованих дій та для корупції. Відсутність єдиного закону, що регулює реставраційну діяльність, ускладнює процес, створює можливості для недотримання пам'яткоохоронних вимог.

26. Для різних видів об'єктів культурної спадщини: історії, археології, монументального мистецтва, садово-паркового мистецтва, ландшафтних пам'яток, об'єктів науки і техніки – відсутні окремі нормативно-правові акти, які б регулювали роботу на них. Через це застосовують єдині будівельні норми, що значно обмежують варіативність підходів і не враховують специфіки об'єктів, не здатні використовувати потенціал КС та можуть призвести до пошкодження об'єктів.

27. Для робіт з реставрації, починаючи з розроблення науково-проектної документації і закінчуючи дозвільними процедурами, відсутня більшість із передбачених законом підзаконних актів. Неврегульованість окремих напрямів, серед іншого й науково-проектної діяльності, є причиною низької якості робіт на об'єктах НрКС, створює можливість для суб'єктивного прочитання норм і зловживань при ухваленні рішень.

28. Відсутність окремої сертифікації для архітекторів-реставраторів призводить до різкого зниження якості науково-проектної документації. Роботи на об'єктах можуть вести архітектори цивільних будівель, споруд і містобудівельники, які не мають спеціальної підготовки і кваліфікації у пам'яткоохоронній сфері, чим завдають істотної шкоди об'єктам НрКС.

- 29.** Діяльність наукового керівника проєкту реставрації має специфічну відмінність від ГАПа (головного архітектора проєкту). Зважаючи на обов'язки наукового керівника, до повноважень якого належить дослідження об'єкта, визначення його ціннісних параметрів, які потребують охорони, збереження і відтворення, ця посада також потребує підтвердження кваліфікації.
- 30.** У системі публічних закупівель розроблення науково-проєктної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування не віднесена ані до робіт, ані до послуг, що унеможлиблює замовлення такої документації державою та містами в законний спосіб, унеможлиблює нормативне визначення допорогових сум закупівель. А це виводить такий процес з правового поля і ускладнює його, може стати причиною корупційних дій.

Містобудування

- 31.** Відсутня синхронізація державно-будівельних норм (ДБН) з пам'яткоохоронним законодавством дає змогу, на законних підставах ігнорувати дух закону про Охорону культурної спадщини або дотримуватися його лише формально. Це стосується підходів до роботи і з окремими об'єктами, їх комплексами, і з історичними ареалами. Проєктувальники, не усвідомлюючи цінності НрКС і вплив на середовище, можуть формально виконувати норми ДБН, при цьому змінюючи історичну забудову та перебудовуючи історичні ареали.
- 32.** Відсутність «Порядку визначення меж зон охорони пам'яток» залишає неузгодженим порядок проведення окремих видів робіт, таких як «реконструкція історичних населених місць», «регенерація історичної забудови» чи роботи, пов'язані зі збереження районів історичної забудови (нині це спільна компетенція МКІП та МРГТІ).
- 33.** Наявність обов'язково визначеного «режиму історичного ареалу», згідно зі законом про «Про охорону культурної спадщини», створює колізію, оскільки режими визначають у «Зоні охорони пам'яток». ІАОП – це підготовчий дослідницький матеріал для розроблення зон охорони. Сам же історичний ареал не може мати один режим використання, оскільки його формує кілька окремих пам'яток, кожна з яких має власний режим використання.
- 34.** Виявлення нового об'єкта або реєстрації нової пам'ятки на території історичного ареалу потребує внесення змін до ІАОП. А це означає внесення змін до генплану чи

комплексного плану території. Це дуже складний і тривалий процес погодження, що є стримувальним чинником для виявлення нових об'єктів. Таким чином, навіть подолавши всі інші причини, які заважають виявляти об'єкти, наприкінці залишається складний бюрократичний процес, який може цьому перешкодити через значний вплив незацікавлених у цьому суб'єктів.

- 35.** Містобудівний моніторинг є основою для прийняття рішень щодо розвитку міста. Він не передбачає диференційованого підходу для історичних населених пунктів і тих, що такого статусу не мають. Відповідно не враховуються аспекти, специфічні для історичних населених місць.
- 36.** Статус значної чи рядової історичної будівлі позбавлений юридичного сенсу і не створює обмежень для реконструкції або повного знищення.

Археологія

- 37.** Специфіка досліджень і роботи з археологічною спадщиною виокремлює її серед інших видів об'єктів НрКС, що фіксує окремий закон. Проте одночасне регулювання археологічної діяльності двома законами («Про охорону культурної спадщини» і «Про охорону археології») створює дублювання окремих норм і управлінських механізмів, ускладнює нормативно-правову базу.
- 38.** Відсутність визначених законом гарантій проведення превентивних археологічних досліджень земельних ділянок, на яких планують будівельні чи господарські роботи.
- 39.** Не інтегрованість археології у містобудівні процеси, зокрема до моніторингу територій перед початком будівельних, земляних або інших робіт, через відсутність відповідних норм законодавства.
- 40.** Відсутність класифікації пам'яток археології не дає змоги диференціювати підходи для їх охорони й роботи з ними.
- 41.** Закон «Про охорону археологічної спадщини» ускладнює доведення складу злочину у випадках пошкодження об'єктів археології. Довести факт пошкодження об'єкта археології з метою пошуку об'єктів археологічної спадщини або пов'язаних з ними рухомих предметів за відсутності передбаченого законом дозволу дуже складно, оскільки не існує чітких ознак мети робіт «пошук об'єктів археології». Це створює можливість для пошкодження об'єктів і так званої чорної археології.

- 42.** Дозвіл та кваліфікаційний сертифікат (відкритий лист) на археологічні дослідження, покликані зберегти об'єкти археології від некваліфікованого втручання. Охороні підлягають саме пам'ятки археології, однак щоб об'єкт став пам'яткою, його слід виявити та розробити на нього відповідну документацію, що неможливо без дозволу та відкритого листа. Обмежена кількість сертифікованих фахівців, які мають Дозволи, значно обмежує можливість виявляти нові пам'ятки, а це перешкоджає їхньому захисту.
- 43.** Відсутність фахівців-археологів на етапах розроблення проєктів планувань територій, виготовлення проєктної документації і реалізації інвестицій не дає змоги розробляти збалансовані проєкти, які здатні враховувати охорону археологічної спадщини при розвитку територій на містобудівному рівні.

Соціальні проблеми, пов'язані з відсутністю цінності спадщини для суспільства

- 44.** Переважна байдужість громадян до утримання у неналежному стані, перебудови, пошкодження та руйнування об'єктів НрКС є наслідком відсутності зв'язку суспільства з власною історією та спадщиною, не дозволяє задіювати громадянське суспільство до ефективного моніторингу.
- 45.** Нерозуміння суспільством цінності автентичності об'єктів НКС є наслідком невігластва у сфері культурної спадщини і призводить до побутового псування об'єктів НрКС. Численні перебудови та застосування сучасних матеріалів під час ремонтних робіт призводить до втрати об'єктами історичної та матеріальної цінності.
- 46.** Низький рівень обізнаності щодо економічного, соціального, політичного потенціалу та адаптивного використання об'єктів НрКС також є наслідком відсутньої просвітницької діяльності в цьому напрямі й обмежує інтеграцію об'єктів НрКС в сучасне життя, робить основним пріоритетом використання об'єктів НрКС як звичайного господарського ресурсу.

Людський капітал, категорія проблем, пов'язаних із нестачею кваліфікованих спеціалістів у галузі, відсутністю окремих спеціальностей, невмотивованістю кадрів.

- 47.** Нестача кваліфікованих кадрів в управлінні охороною НрКС на всіх управлінських рівнях.

- 48. Нестача або повна відсутність кваліфікованих кадрів у локальному управлінні об'єктами НрКС (історико-культурні заповідники тощо).
- 49. Відсутність фахівців, здатних працювати з наявними викликами, відсутність галузей науки, яка досліджує управління об'єктами НрКС.
- 50. Відсутня підготовка вузьких спеціалістів (спеціальність реставратор окремих матеріалів).
- 51. Відсутність можливості підвищити фахову кваліфікацію для спеціальностей, які не мають періодичної сертифікації.
- 52. Нестача профільних закладів вищої освіти, освітніх програм.
- 53. Застарілі програми професійної підготовки.
- 54. Система підготовки кадрів неефективна, випускники потребують додаткової кваліфікаційної підготовки.
- 55. Нестача викладачів у системі підготовки професійних кадрів.
- 56. Недостатня кількість фахівців-археологів на місцях призводить до неконтрольованої діяльності.

Корупційні проблеми, пов'язані з протизаконною діяльністю та отриманням неправомірної вигоди, що пов'язано з діяльністю на об'єктах культурної спадщини

- 57. Будівництво, пов'язане з пошкодженням об'єктів НКС, супроводжується корупційними діями надання неправомірних дозволів.
- 58. Виведення з Переліків об'єктів культурної спадщини з метою їх перебудови.
- 59. Доведення до аварійного стану й руйнування об'єктів НКС з наступною забудовою звільненої ділянки супроводжуються корупційними діями.

Вплив війни, протидія національним загрозам, проблеми, пов'язані з повно-масштабною війною Російської Федерації проти України та інокультурним впливом.

- 60. Неготовність органів ОКС до екстрених ситуацій, відсутність запобіжних заходів призводить до втрати об'єктів НрКС під час надзвичайних ситуацій, зокрема війни.

- 61.** Відсутність плану реагування і невідкладних дій при надзвичайних ситуаціях на об'єктах НрКС, особливо під час воєнних дій, призводить до неврегульованого усунення наслідків, що супроводжується пошкодженням об'єктів культурної спадщини та втратою автентичних матеріалів, зруйнованих фрагментів НрКС.
- 62.** Відсутність оперативних груп реагування на пошкодження об'єктів НрКС.
- 63.** Відсутність інструментів протидії колоніальним впливам на НрКС та на сферу архітектурної діяльності.
- 64.** Візуальне перемаркування об'єктів НрКС, містифікація, зміна їх зовнішнього вигляду.

Збереження нерухомої культурної спадщини нерозривно пов'язане з будівництвом, розвитком міст і територій. Перед державою і суспільством постало завдання знайти баланс між збереженням своєї історії, ідентичності та сталим розвитком територій, на яких розміщуються об'єкти НрКС. Такий баланс вимагає зміни ставлення громад до об'єктів НрКС, як до важливого ресурсу з високим потенціалом, здатним впливати на політичні, соціальні та економічні процеси в довготерміновій перспективі, а також обов'язкового їх залучення до цих процесів. Це потребує дієвої системи управління, яка здатна розробляти та реалізовувати ефективні стратегії розвитку, протидіяти пошкодженню об'єктів; гармонізації норм і правил, які регулюють сектор та є в різних законах. Робота з об'єктами НрКС вимагає чіткої ідентифікації об'єктів, чому передує виявлення нових і перевірка інформації про вже обліковані об'єкти.

Рухома культурна спадщина

Аналітична записка – [Лінк](#)

Рухома спадщина в державній власності

За даними МКІП, вважають, що кількість предметів державної частини музейного фонду становить понад 12 млн музейних одиниць. Ця цифра охоплює предмети з колекцій на тимчасово окупованих територіях та предмети, знищені під час воєнних дій. Операторами державної частини рухомої культурної спадщини України є різноманітні установи, які зберігають та розкривають потенціал рухомої культурної спадщини України.

Наразі існує певна неузгодженість даних щодо кількості музеїв, які зберігають державну частину Музейного фонду України. Докладний аналіз ситуації викладено в параграфі 1.1. [Аналітичної записки](#) з рухомої культурної спадщини.

Кількість музеїв, у яких зберігають державну частину МФУ, можна порахувати, послуговуючись [Постановою КМУ № 1388](#) (993 музеї та заповідники) та [Постановою КМУ № 1766](#) (1088 музеїв, що перебувають у віданні підприємств, установ та організацій). Важливо зазначити, що обидві періодично доповнюють і не містять всіх закладів, у яких зберігається державна частина МФУ. Опрацювавши дані про кількість музеїв, які зберігають державну частину МФУ, стає очевидною **потреба в політиці облікування, яка буде здатна відобразити реальну ситуацію** та врахувати всі інституції-оператори рухомої культурної спадщини. Одним зі шляхів вирішення може стати наповнення [Реєстру музейного фонду України](#), про запуск якого оголосило МКІП.

Рухома спадщина в недержавній власності

Рухома спадщина в недержавній власності охоплює культурні цінності, колекції та зібрання, які зберігають у приватних музеях, музеях підприємств, установ та організацій приватної форми власності, а також є власністю релігійних організацій, громадян та їх об'єднань. Ці предмети входять до складу недержавної частини Музейного фонду України.

Наразі не існує точної інформації щодо кількості предметів недержавної частини музейного фонду України. Така ситуація склалась через відсутність політик щодо ведення обліку приватних колекцій.

Кореневі проблеми РКС

1. Неготовність органів державної влади, місцевого самоврядування та українського суспільства загалом сприйняти рухому культурну спадщину як частину системи державної безпеки.
2. Процес управління рухомою культурною спадщиною в Україні регламентується фрагментарним та неузгодженим між собою законодавством, застарілими нормативно-правовими актами та підходами, які своїм корінням сягають радянської тоталітарної спадщини. До того ж практики управління колекціями не адаптовані до сучасності.
3. Одним із важливих викликів є необхідність наповнити Реєстр Державної частини Музейного фонду України за умов кадрової кризи, браку експертизи та матеріально-технічного забезпечення в інституціях-операторах рухомої культурної спадщини.
4. Оплата праці музейних працівників є найнижчою на ринку праці, згідно з даними Державної служби статистики (pdf-файли «Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за квартал у 2023 році», «Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності у 2010–2023 роках»). Це посилює кадрову кризу у всіх галузях управління рухомою культурною спадщиною та оцінюється експертним середовищем як найбільша загроза майбутньому галузі.
5. Регулярна зміна команд профільного Міністерства призводить до гальмування реалізації започаткованих проєктів.

Істотні питання політики підсектору Рухома культурна спадщина (РКС)

Було виокремлено 12 істотних питань політик щодо державної частини рухомої культурної спадщини та 6 щодо недержавної частини рухомої культурної спадщини.

Для державної частини рухомої культурної спадщини

Істотне питання 1. Рухома культурна спадщина не визнана складовою системи державної безпеки. Нерозуміння суспільством цінності музейної діяльності та нездатність сприйняти рухому культурну спадщину як частину системи державної безпеки. Брак експертності на рівні місцевих громад та неспроможність музеїв сформулювати місію, усвідомити та прокомунікувати свою цінність призводить до стереотипного сприйняття музеїв лише як розважальної галузі.

Істотне питання 2. Надмірна зарегульованість інституцій – операторів РКС позбавляє їх суб'єктності та інституційної спроможності. Керівники та інституції загалом потерпають через зарегульованість та бюрократію. Рідко впроваджуються стандарти прозорості та підзвітності громадам, такі як публічне звітування та Наглядові чи Опікунські ради. Прив'язка до застарілих форм звітування та категорій, водночас відсутність відповідальності за невиконання головної місії музею – роботи для суспільного блага. Система регулювання господарської діяльності унеможлиблює ефективне залучення коштів від продажу сувенірної продукції та послуг.

2.1. Конкурси на заміщення посади директора культурної інституції. Призначення директорів знову, після скасування обов'язкового проведення конкурсів у зв'язку з військовим станом, є непрозорим та повністю залежним від органу управління та засновника.

2.2. Втручання у програмну діяльність. Кожна інституція має бути незалежною у своїй програмній діяльності від органу управління, власника чи Міністерства. Погодження планів на рік, квартал місяць – це елемент позбавлення суб'єктності та незалежності інституцій.

2.3. Категорії музеїв. Дискримінаційний підхід, оскільки надання однієї із 5 категорій відбувається на основі неперевіреної статистики відвідувань та не враховує якості діяльності музею. Страх переходу до нижчої категорії з нижчим рівнем оплати праці спонукає адміністрації інституцій збільшувати показники, а не надавати якісні культурні послуги для локальних та національних спільнот.

2.4. Примірний штатний розпис значно обмежує можливості керівників щодо самостійного прийняття рішень у процесі формування команди та узалежнює їх від власника та керівного органу.

2.5. Оцінювання успішності музеїв. Затвердження сучасних та прозорих підходів до стандартизації діяльності музеїв – один із важливих інструментів, яких бракує для позитивних змін на рівні інституцій. Саме ці стандарти звітування мають потенціал і до поживлення інституційних змін, і до кращого розуміння сучасної діяльності музеїв на рівні органів управління, власників, аудитів та громади.

2.6. Інструменти підзвітності громаді. Використання інструментів підзвітності громаді може відбуватися в добровільному порядку, при цьому впровадження цих практик на рівні політик сприятиме розумінню цінності інституцій – операторів РКС на рівні громад зокрема та суспільства загалом.

2.7. Аудит. Покарання зазвичай неспівмірне порушенню. Очікування аудиту як форми покарання гальмує керівників інституцій у прийнятті рішень про застосування сучасних підходів, які не описані й не регламентуються наявними нормативно-правовими актами. Відсутність прозорих підходів до перевірки процесу використання коштів створює корупційні ризики та механізм покарання чи легітимізації дій певних керівників та посилює залежність від органу управління чи власника.

Істотне питання 3. Низька оплата праці унеможлиблює сталий розвиток інституцій операторів та посилює кадрову кризу. Базові ставки співробітників та керівників інституцій – операторів РКС не відповідають запиту на гідне життя та роблять ці інституції непривабливими для самореалізації. Спеціальності, необхідні для сучасного управління колекціями, взагалі не передбачені в системі освіти. Враховуючи виклики війни, особливо бракує реставраторів, система професійної освіти не забезпечує необхідним кадровим резервом, а умови для залучення іноземних експертів не передбачені законодавством. Скорочення штатів призводить до загроз фізичного збереження колекцій.

3.1. Базові ставки. Ставки працівників музеїв нижчі за рівень мінімальної заробітної плати у країні. Спеціалісти з вищою освітою, науковими ступенями та відповідною кваліфікацією отримують таку саму заробітну плату, як і найменш кваліфіковані співробітники, двірники чи прибиральники.

3.2. Класифікатор професій. У чинному класифікаторі професій для закладів культури відсутня значна частина сучасних професій, необхідних для ефективної комунікації, дослідження, інтерпретації, медіації та залучення позабюджетних коштів, що створює суттєві перепони для діяльності та фінансової стійкості інституцій.

3.3. Освіта. Щорічне скорочення переліку кафедр історії, культурології, мистецтвознавства у вищих навчальних закладах свідчить про зменшення інтересу до освіти в галузях гуманітарного спрямування. Зниження попиту зумовлене непривабливістю гуманітарних професій у фінансовому аспекті та зневірою у можливості професійної самореалізації. Навіть коли до музейної екосистеми потрапляють мотивовані випускники, зберегти їх у колективі довше ніж на кілька років стає справжнім викликом.

3.4. Ставлення суспільства. Публічна стигматизація інституцій через низький рівень зарплатні в оголошеннях про відкриті вакансії додає до загальної демотивації співробітникам галузі та створює додаткові виклики для системи музеї-суспільство. З іншого боку, громадянське суспільство рідко очікує від інституцій КС високого рівня якості культурних послуг та впливу на громаду. За принципом того, що інституціям треба подякувати навіть за погану роботу через те, що ця галузь недофінансована.

3.5. Загрози фізичному збереженню об'єктів КС через брак реставраторів. Помітне скорочення кількості спеціалістів в Україні через те, що з початком збройної агресії РФ значна частина реставраторів виїхала за кордон, була мобілізована до ЗСУ чи змінила професію через економічні причини. Реставраторів деяких спеціалізацій практично не існує.

3.6. Бронювання спеціалістів. Чинна система бронювання спеціалістів ставить керівників перед важким вибором, оскільки можна забронювати тільки 50 % від усіх працівників, які підлягають мобілізації. Зазвичай цей вибір треба зробити з 2–5 чоловіків, що спричиняє внутрішні конфлікти та морально-етичні труднощі.

3.7. Зміна лідерства. Неспівмірність поміж відповідальністю директорів та їхньою заробітною платою призводить до слабкої конкуренції за ці посади. Поширені випадки, коли на конкурс подається тільки один заявник, чинний директор інституції. У результаті, директори обіймають цю посаду по 20–30 років і більше. А для розвитку інституцій – операторів РКС надзвичайно важливими є зміна лідерства та зміна поколінь.

Істотне питання 4. Фрагментарність законодавства. Норми законів України та підзаконних актів, що регулюють підсектор Рухомо культурна спадщина, є неузгодженими між собою та містять прогалини, що створює додаткові бар'єри для збереження, дослідження та ефективного використання рухомої культурної спадщини. Питання переміщення культурних цінностей потребує актуалізації та гармонізації з

міжнародним законодавством. Цифровізація РКС не відображена в законодавстві. Законодавство та НПА не актуалізовані щодо викликів, пов'язаних з війною.

4.1. Переміщення культурних цінностей через митний кордон. Україна має застаріле законодавства щодо регулювання ввезення та вивезення культурних цінностей, яке не відповідає тій практиці, що склалася у країнах із великим ринком культурних товарів. Застаріле законодавство гальмує розвиток ринку культурних товарів в Україні. Процедура визначення чи належить певний предмет до національного культурного надбання є одночасно і формальною, і складною, і, врешті-решт, повноцінно не захищає тих артефактів, які мали би бути захищеними.

У законі Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей не існує поняття «евакуація за межі України». Згідно з чинним законодавством, культурні цінності можуть бути вивезені поза межі України на дослідження, реставрацію або виставку.

4.2. Нормативно-правові акти не актуалізовані відповідно до умов війни. Всі музеї України, незалежно від їхнього розташування, подають однакову форму звітності. Наприклад, Бахмутський музей має звітувати про кількість відвідувачів, попри те, що місто було майже повністю знищене під час наступу росіян взимку 2023 року. Керівні органи вимагають виконання таких самих процедур, складання планів заходів та звітів, як і для музеїв, що містяться на відносно безпечних територіях. Це демотивує керівників та співробітників музеїв і призводить до втрати кадрів, які могли б опікуватися колекціями.

Не існує механізму для тривалого збереження культурних цінностей саме в евакуації з метою їх збереження від впливу невідповідних умов зберігання та можливого знищення.

4.3. Обмеження бюджетного кодексу гальмують розвиток галузі. Залежність від одного власника та бюджету рівня власника, який виділяє кошти на фінансування інституції, створює бар'єри для розвитку культурних послуг для органів місцевого самоврядування та робить інституції більш залежними від керівного органу та його бачення необхідного фінансування. Неспівмірність покарання порушенню на рівні аудиту призводить до бездіяльності керівників. Використання коштів для оперативної діяльності обмежене через особливості Державної казначейської служби та робить державні та комунальні інституції не конкурентоспроможними на ринку.

Керуючись чинним законодавством, міські ради не можуть інвестувати в музеї обласного підпорядкування, які територіально розташовані в місті та є частиною міської екосистеми. Мерії позбавлені важелів впливу на розвиток та підвищення якості культурних послуг для містян.

Істотне питання 5. Відсутність стратегії реагування на виклики, спричинені війною, загрожуює збереженню РКС. Відсутні державні стратегії щодо фізичного за цифрового захисту рухомої культурної спадщини. Необхідна цілісна стратегія, яка передбачатиме такі аспекти: впровадження системного підходу в управлінні колекціями під час надзвичайних ситуацій; розроблення чітких інструкцій щодо дій музейних команд на тимчасово окупованих територіях; впровадження чітких інструкцій, рекомендацій, планів дій щодо переміщених колекцій; розроблення інструкцій та законодавчих механізмів щодо реституцій, репарацій, стягнення приватних колекцій у власність держави в рамках санкцій тощо. Відсутність гарантій бронювання спеціалістів, від яких залежить збереження та розкриття потенціалу інституцій – операторів РКС, посилює кадрову кризу та ерозію інтелектуального потенціалу країни.

5.1. Система реагування у випадку надзвичайної ситуації. Чинна система реагування у випадку надзвичайної ситуації має низку недоліків та обмежень, які впливають на здатність ефективно захищати культурну спадщину під час війни. Однією з основних проблем є те, що система побудована на документах та принципах, які діяли в СРСР, і не враховує сучасні виклики, технології, підходи та особливості окремих інституцій.

5.2. Евакуація колекцій. Евакуації колекцій досі частіше відбуваються в екстреному, а не плановому порядку. Попри проведення низки онлайн-семинарів з іноземними експертами та реставраторами Національного реставраційного центру України, відчувається потреба в офіційно затверджених інструкціях для музейних команд щодо проведення та підготовки до можливої евакуації, включаючи процедури та необхідні документи.

5.3. Ризики для рухомої культурної спадщини, що перебуває в евакуації. Щоб зменшити ризики, необхідно затвердити інструкції щодо порядку організації збереження евакуйованих колекцій, яка б передбачала правила перепакуння, періодичності оглядів та організації доступу для оперативного використання, наприклад, для оцифрування.

5.4. Загрози для утримання колекцій в «рідних» інституціях. Прийняття рішення не евакуйовувати колекцію. Оцінка ризиків є важливим інструментом для оптимізації

управління колекціями під час війни та в надзвичайних ситуаціях. Є необхідність в інструкції, яка б чітко регламентувала дії музейних команд щодо рішень про демонтування експозицій, евакуацію колекції чи дій щодо збереження у власних приміщеннях.

5.5. Правила та інструкції у випадку окупації. Сканування книг надходжень, екстрене фотографування колекцій та організація безпечного зберігання цих даних має бути пріоритетом і для МКІП, і для адміністрацій у громадах. Необхідно розробити відповідну інструкцію та забезпечити інституції ресурсами для її виконання.

5.6. Загрози, спричинені кадровою кризою. Поширені випадки, коли в музеї є лише одна людина – директор. Колекції музеїв налічують тисячі предметів. Одна-три людини фізично неспроможні запакувати, завантажити та описати таку кількість предметів. Відсутність стратегії захисту музейних колекцій та заходів задля збереження людей на місцях загрожує фізичному збереженню рухомої культурної спадщини країни.

5.7. Захист культурної спадщини та Збройні Сили України. Створення спецпідрозділу зі збереження культурної спадщини є необхідним. Саме такі підрозділи мають нести відповідальність за екстрені евакуації на територіях, близьких до лінії зіткнення, документувати злочини проти культурної спадщини на деокупованих територіях, надавати першу допомогу культурній спадщині на деокупованих територіях.

Істотне питання 6. Наслідки тривалого недофінансування галузі для стану збереження та дослідження РКС. Тривала відсутність інвестицій в умови збереження, реставрацію, дослідження колекцій призвела до відчутного погіршення стану збереження. Ця ситуація погіршується під час війни через тривале збереження в невідповідних умовах сирих підвалів чи в евакуації. Після 24 лютого 2022 року бюджетне фінансування інституцій переважно скоротилось до трьох статей: заробітна плата, охорона та частково комунальні послуги. Дії, скеровані на збереження колекцій, не передбачені в бюджеті.

6.1. Застаріла оргтехніка та програмне забезпечення. Застаріле обладнання унеможлиблює ефективну роботу інституцій. Це особливо важливо у питаннях цифровізації та впровадження цифрового обліку. Для цього завдання потрібні не просто комп'ютери, а комп'ютери, здатні обробляти файли з великим обсягом даних.

6.2. Невідповідність інфраструктури: більшість будівель, де розміщені музеї, спочатку не проєктували для музейних потреб. Особливу проблему становить облаштування

систем вентиляції та контролю температурно-вологісного режиму. Їх встановлення вимагає значних втручань у конструкцію й інтер'єри пам'яток архітектури, що значно здорожчує процес і може викликати колізії із законодавством про охорону нерухомої культурної спадщини. З початком повномасштабного вторгнення ситуація значно погіршилася, адже вже переповнені та непридатні приміщення тепер використовують для зберігання й усіх предметів з експозицій. У таких умовах виникають додаткові загрози для збереження та оперування колекціями.

Серед стратегічних гіпотез для виходу з цієї ситуації активно обговорювали ідею створити централізовані фондосховища, щоб зберігати предмети декількох музеїв міста чи міста та області, які розміщені компактно, у спеціально побудованій та обладнаній будівлі.

Істотне питання 7. Повільний та неузгоджений процес цифровізації. Відсутність державного реєстру і державної, і приватної частини рухомої культурної спадщини та доступних й безпечних систем електронного обліку колекцій. Відсутність професійної та технічної спроможності в музеях управляти процесом цифровізації, з одного боку. А з іншого – спротив оприлюдненню колекцій через тривале відчуття, що ця інформація – єдиний ресурс, який мають музейники через низьку зарплатню та невизнання на рівні суспільства.

7.1. Облік. Необхідно регламентувати питання ведення обов'язкового електронного обліку колекцій на рівні законодавства та нормативно-правових актів.

7.2. Реєстр. Наявність обов'язкового електронного обігу в інституціях – операторах РКС вплине на швидкість наповнення реєстру музейного фонду України, що анонсувало МКІП. Щоб ввести інформацію про сотні тисяч предметів із колекцій, знадобиться багато часу, залучення всіх співробітників і передусім оргтехніка. Згідно з презентацією МКІП, яку підготувала Анастасія Бондар, із 803 музеїв, у яких зберігають державну частину МФУ, 25 % не мають навіть одного комп'ютера, а 32 % не під'єднані до інтернету.

7.3. Інфраструктура та фахівці. Фінансування на техніку для оцифрування колекцій практично не передбачено в бюджетах, що вимагає залучення позабюджетних коштів. Іноді музеї отримують дороге цифрове обладнання як гуманітарну допомогу. Оцифрування також потребує спеціалістів з відповідними компетенціями, яких часто не мають штатні співробітники. Наразі такі спеціалісти та відділи не передбачені у примірному штатному розписі чи бюджеті на оплату праці інституцій.

7.4. Захист даних. Окремим викликом є брак коштів, щоб сплатити за безпечне зберігання даних на хмарних сервісах. Щоб організувати цей процес, також необхідні люди у штаті, які розумітимуться на безпеці даних. Чинні інструкції не містять рекомендацій щодо захисту даних як частини обліку.

Істотне питання 8. Потреба у стратегії захисту рухомої культурної спадщини в контексті зміни клімату та переходу до Кліматичної нейтральності. Відсутність довготермінових стратегій управління колекціями з погляду потенційних загроз, пов'язаних зі зміною клімату. Потреба впровадити стратегії досягнення Кліматичної нейтральності до 2050 року.

Істотне питання 9. Інституції-оператори не мають ресурсів, щоб відповісти на запит про інклюзивність. Більшість культурних інституцій розташовані у просторах, що недоступні для людей з маломобільних груп населення. У результаті низьких темпів цифровізації колекцій та обмежених ресурсів колекції практично недоступні в онлайн-форматі. Обмеженість фінансових та людських ресурсів гальмує впровадження продуктів та програм для людей з всіх соціокультурних груп, включно з людьми з вадами слуху та зору, людей з особливими освітніми потребами тощо.

Істотне питання 10. Виклики нових підходів до інтерпретації. Збереження рухомої культурної спадщини в контексті процесів деколонізації, декомунізації та деімперіалізації потребує ґрунтовної наукової, дослідницької та просвітницької роботи. У системі освіти діють обмежені можливості для отримання компетентної підготовки за цими напрямками. Експозиції та наративи мають змінюватися, і для цього необхідне наукове підґрунтя.

Істотне питання 11. Спроможність інституцій-операторів заробляти кошти на операційну діяльність штучно загальмована через зарегульованість та бюрократію. Інституції мають потенціал заробляти кошти, надаючи в оренду приміщення, створюючи сувенірні крамниці чи кафе тощо. Існуючі системи обмежень і покарань не сприяють прийняттю таких управлінських рішень. Наразі в умовах обмеженого бюджетного фінансування музейне підприємництво може бути інструментом самозарадності. Від грудня 2020 року діє [Постанова КМУ](#) «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися державними і комунальними закладами культури, що не є орендою». Проте вона не стала дієвим інструментом для музеїв.

11.1. Ціноутворення. Для конкурентоспроможності сувенірних крамниць важливо надати право керівникам вільно встановлювати ціни, сезонні знижки, влаштовувати акції та застосовувати інші сучасні технології, щоб збільшити продаж. Одним із значних обмежень є вимога продавати тільки ті товари, які були виготовлені коштом інституцій (згідно з пунктом 9 [Постанови КМУ №1183](#)).

11.2. Оренда. Після підписання договору орендна плата розподіляється в такому співвідношенні: 30 % – інституції балансоутримувачу і 70 % – власнику (наприклад, до бюджету обласної чи міської ради). Така система робить мало вірогідним бажання інституції залучати кошти через цей інструмент.

11.3. ПДВ. Для директорів та головних бухгалтерів може бути не привабливою ідея виходу за 1 мільйон гривень доходів від платних послуг та платних послуг на рік через появу додаткових навантажень на бухгалтерію.

11.4. Державна Казначейська служба України. Тривалий процес погодження та оплати рахунків Державною Казначейською службою унеможлиблює оперативне керування залишками товарів сувенірних крамниць. Важливо дозволити музеям користуватись рахунками в банках, щоб оперувати власними коштами (спецрахунком).

Істотне питання 12. Реставрація рухомої культурної спадщини як пріоритет для держави. Українські інституції – оператори рухомої культурної спадщини зазначають про значний брак реставраторів, попри наявність відкритих позицій у штатних розписах інституцій. Заявляють про брак спеціалістів, які б могли реставрувати специфічні предмети, такі як стародруки, кіноплівки, твори мистецтва з нетипових матеріалів.

12.1. Непропорційний розподіл спеціалізацій. 85 % атестованих реставраторів – це реставратори станкового й монументального живопису. Тобто на всі інші галузі реставрації атестовано лише 15 % від загальної кількості. При цьому доля таких об'єктів, відмінних від живопису і графіки, у колекціях державної частини МФУ більша.

12.2. Атестація. Згідно зі статтею 24 [Закону про музеї та музейну справу](#), консервацію та реставрацію музейних предметів Музейного фонду України здійснюють спеціалізовані установи та організації, реставраційні підрозділи музеїв та окремі реставратори, які мають кваліфікаційну категорію за відповідною спеціальністю. Це означає, що реставрувати предмети з державного музейного фонду можуть тільки ті реставратори, яких атестувала Комісія з атестації художників-реставраторів України

при МКІП. Таким чином, реставратор, який отримав кваліфікацію, щоб реставрувати предмети в європейських музеях, не може виконувати реставрацію предметів в Україні, не отримавши відповідної атестації. Цей підхід є дискримінаційним і потребує переосмислення.

12.3. Повоєнне відновлення. Для операторів РКС надзвичайно важливо нарощувати кількість реставраторів у країні. Після тривалого зберігання предметів в евакуації країна стикнеться з необхідністю їх обстежити та відновити. Також варто враховувати, що до закінчення воєнного стану постійно збільшуватиметься кількість предметів, пошкоджених через воєнні дії. Має бути готовим і власний кадровий резерв, і передумови для залучення спеціалістів з-за кордону.

Стратегічна гіпотеза. Стратегічні гіпотези щодо підготовки до повоєнного відновлення рухомої культурної спадщини.

- 1.** Визнати сертифікацію реставраторів з інших країн, щоб створити можливості для залучення іноземних спеціалістів до реставрації та відновлення РКС. Цей метод є доволі перспективним, адже майже нічого не коштує для держави та може працювати вже.
- 2.** Ухвалити нові процедури атестації для реставраторів, заснованої на найкращих практиках та сучасних моделях інших країн.
- 3.** Підготувати нових реставраторів, щоб посилити власний кадровий резерв через стимулювання ЗВО відкрити нові спеціальності, пов'язані з реставрацією.
- 4.** Зберегти наявних реставраторів (бронювання від мобілізації 100 % реставраторів).
- 5.** Зберегти реставраторок у професії та країні, змінивши підхід до оплати праці.
- 6.** Змінити умови оплати праці для реставраторів в державних та комунальних інституціях, щоб посилити привабливість цієї професії.

Істотні питання політик для недержавної частини рухомої культурної спадщини:

Істотне питання 1. Нерозуміння суспільством цінності приватних колекцій та їхньої ролі у збереженні державної культурної спадщини для України. У суспільстві все ще існує недостатнє розуміння цінності та значення приватних колекцій. Нерозвинена та несистемна взаємодія між державою, місцевими громадами та приватними

інституціями призводить до слабкої інтеграції приватного сектору в систему охорони рухомої культурної спадщини.

Істотне питання 2. Брак досвідів та моделей партнерства між приватним та державним / комунальним секторами. Відсутність державних інструментів та мотивації для облікування приватних колекцій. Обмежені можливості для наукового дослідження непублічних приватних колекцій.

Істотне питання 3. Відсутність умов та інструментів для проявлення сектору недержавної рухомої культурної спадщини України. Не існує приватного чи державного реєстру для приватних колекцій. Наукова спільнота має фрагментарний доступ до наукового дослідження предметів у приватних колекціях. Не всі колекції обліковують власники та тільки поодинокі приватні колекції інституалізуються і стають відкритими в онлайн-каталогах.

Істотне питання 4. Фрагментарне законодавство, яке не забезпечує прозорі взаємодії у секторі приватної РКС. Чинне законодавство не забезпечує регулювання та прозорість сектору недержавної рухомої культурної спадщини. Не захищає приватні колекції та права їхніх власників.

Істотне питання 5. Брак практик та моделей, щоб сприяти інституалізації приватних колекцій. Потреба створити умови, коли інституалізація приватних колекцій стала би привабливою та вигідною для колекціонерів, зокрема через розвиток законодавчих стимулів, надання податкових пільг та забезпечення належних умов для збереження та популяризації предметів. Брак практик та моделей для сприяння інституалізації приватних колекцій може призводити до втрати їх цілісності. Нерозповсюдженість, неполярність та відсутність стимулювання передачі приватних колекцій до державних чи комунальних інституцій.

Істотне питання 6. Недостатній рівень освіти і в залучених спеціалістів, і інколи у власників щодо ефективного управління приватними колекціями.

Умови зберігання приватних колекцій можуть бути невідповідними для їх збереження у довготерміновій перспективі.

Поточні політики, що впливають на підсектор «Рухома культурна спадщина»

Згідно зі Статтею 26 Закону України «Про музеї та музейну справу», Міністерство культури та інформаційної політики України забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері культури, включаючи охорону та управління рухомою культурною спадщиною. Відповідно до Статті 3, Національна музейна політика – це сукупність основних напрямів і засад діяльності держави та суспільства в галузі музейної справи. У законі перераховані напрями, які передбачає політика, але фактично це перелік завдань, а не політика як така. Перелік не відповідає сучасним принципам управління музейними колекціями. Важливо зазначити, що в ЗУ «Про музеї та музейну справу» йдеться тільки про національну музейну політику, це не охоплює рухомої культурної спадщини, яку зберігають поза межами музеїв різних форм власності. Це також пов'язано з відсутністю визначення рухомої культурної спадщини у відповідних законах.

Політики щодо умов праці

Серед головних нормативно-правових актів, які впливають на зайнятість у сфері ККІ, можна виокремити декілька сегментів: рамковий Закон України «Про культуру», норми КЗпП, наказ Міністерства культури про регулювання оплати праці та галузеві закони, що гарантують трудові права та соціальний захист найманим працівникам та працівницям. Також значний вплив на зайнятість у ККІ мають нормативно-правові акти про авторське право, адже ними керуються, укладаючи договори про передачу прав на використання творів і розраховуючи авторські виплати.

Державна служба охорони культурної спадщини та Державна інспекція культурної спадщини

16 травня 2021 року було оголошено про створення Державної служби охорони культурної спадщини та Державної інспекції культурної спадщини. Ці органи виконавчої влади мали відповідати за реалізацію державної політики у сферах охорони культурної спадщини, музейної справи, вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей.

Планували, що Держслужба культурної спадщини буде опікуватися дозвільними та адміністративними послугами у сфері охорони спадщини, управляти культурними інституціями, такими як музейні комплекси, реалізовуватиме політику щодо повернення в Україну культурних цінностей. Натомість Держінспекція здійснюватиме нагляд і контроль у сфері охорони культурної спадщини.

Цю ініціативу пригальмували, і відповідні органи так і не запрацювали.

Реєстри МКІП

Департамент підтримки та координації інформаційних технологій МКІП наразі розробляє 2 типи реєстрів, пов'язаних із рухомою культурною спадщиною: Реєстр музейного фонду та Реєстр базової мережі закладів культури (приблизно 33 000 закладів).

Насамперед необхідно, щоб було ухвалено відповідні постанови Кабінету Міністрів України, які врегулюють статус реєстрів та порядок наповнення.

Відтак заплановано забезпечити їх інтеграцію з базами даних митниці, Інтерполу тощо. МКІП має прийняти на баланс програмне забезпечення для реєстрів.

На першому етапі передбачена можливість відобразити частину інформації з реєстру про МФУ публічно, але тільки за згодою музеїв. Статистику та повну інформацію буде бачити лише МКІП. На час проведення дослідження 25 музеїв почали працювати з базою даних реєстру Музейного фонду в тестовому режимі. Потребу в збиранні первинних даних про перелік інституцій – операторів РКС та перелік об'єктів, що є частиною Музейного фонду України, артикулювали експерти та підтверджували на різних етапах дослідження.

Кореневі проблеми НКС

1. Неузгодженість термінології та понять у сфері НКС.
2. Відсутність чітко трансльованих на державному рівні принципів / етики щодо охорони НКС.
3. Різні організації використовують різні підходи до документування та інвентаризації НКС. Це створює несумісність даних та ускладнює їх аналіз та інтеграцію.
4. Відсутність стандартизованих підходів та методологій щодо охорони НКС.
5. Брак фахівців, які спеціалізуються на питаннях НКС.
6. Не існує державної політики щодо охорони нематеріальної культурної спадщини, а також не існує конкретних стратегій і програм для підтримки носіїв живої спадщини та діяльності з охорони.
7. Неналагоджена система для підтримки життєздатності НКС.
8. На державному рівні сфера НКС обмежується відомством МКІП. Хоча НКС присутня в різних галузях, зокрема в сільському господарстві, медицині.
9. Непрозора система роботи Експертної ради при МКІП.
10. Вигорання, брак людського капіталу та відсутність ресурсів для продовження діяльності у громадському секторі, який має найбільший вплив на захист та розвиток НКС.
11. Внаслідок війни знищені й розпорошені громади – носії НКС. Ворог ціле-спрямовано вбиває людей, які є носіями НКС. Втрачено елементи НКС, які ще не були досліджені й задокументовані.

Істотні питання політик

- 1. Понятійні збої у різних НПА, які відображені й у підходах щодо охорони НКС та розумінні її суті як живої, динамічної спадщини, цінність якої визначають самі носії.** На місцях не розуміють, «що таке НКС» та її потенціалу. Помітне змішування, протиставлення та / або ототожнення нетотожних понять.

Наприклад. Неузгодженість термінології: у Статті 2, параграф 2 та Статті 16 ЗУ «Про культуру» у поняття НКС вкладається в тому числі народна культура (фольклор, традиції, звичаї і обряди, діалекти й говірки, народні художні промисли та ремесла, історична топоніміка тощо), що є суперечливим з погляду того, що фольклор не тотожний НКС (різні підходи у роботі); у параграфі 5 Статті 16 використано термін «об'єкт НКС», який не відображає «живого та динамічного» характеру НКС).

- 2. Політики МКІП щодо народних художніх промислів та НКС є несинхронізованими та неузгодженими в термінології, поняттях та підходах, хоча й торкаються такої галузі НКС, як традиційні ремесла.** Терміни / поняття, які потребують переосмислення: «народні майстри», «народні художні промисли», «аматорське / самодіяльне / народне мистецтво», «міська спадщина», «нематеріальна культурна спадщина», «жива спадщина».

- 3. Незнання та нерозуміння термінів, понять та підходів операторами у сфері НКС на регіональному та місцевому рівнях.** Неефективне управління НКС, некоректне розуміння підходів до збереження НКС може призвести до впровадження невідповідних програм та ініціатив, які можуть завдати шкоди культурним практикам, знизити рівень залучення спільнот носіїв. Неякісні традиційні фестивалі можуть спотворювати та спрощувати розуміння НКС. Наприклад: «арфи», «афродити» та костюми «богів» на святі надазовських греків. Сьогодні спільнота надазовських греків в Україні працює над підвищенням обізнаності про свою культуру, справжнє традиційне вбрання, мови (румейську та урумську).

Рівень залучення спільнот до підготовки подань до МКІП щодо долучення елементів НКС до Національного переліку залишається досить низьким. Підхід, що ґрунтується на «фіксації зразків національної НКС» є загрозовим з точки зору того, що увага може зосереджуватися на «матеріальних об'єктах, артефактах», а роль спільнот, громад та окремих осіб, що є носіями НКС, може обмежуватися та не враховуватися.

3.1. Орієнтація на включення більшої кількості елементів до Нацпереліку при відсутності розуміння цінності НКС для спільнотта громад може бути дуже загрозовою і призводити до низки проблем: носії, спільноти, практики не знають та не розуміють своєї головної ролі в захисті власної НКС;

3.2. Нівелювання прав носіїв НКС, які мають бути основними вигодонабувачами від діяльності, пов'язаної з НКС;

3.3. Комерціалізація або експлуатація НКС без поваги до практики та носіїв (спрощення, масове виробництво (штамбування) без врахування функції та значення практики НКС для носіїв; виривання з контексту «на замовлення», особливо коли практика пов'язана з конкретною датою / періодом чи простором);

3.4. Через формалізований підхід до підготовки подань (без долучення носіїв) низька якість даних у поданнях та неверифікована інформація, адже тільки носії можуть знати всі аспекти своєї живої традиції.

4. Зосередження виключно на мистецькій та атракційній складових НКС призводить до ігнорування її інших важливих аспектів. Усе, що не пов'язане з мистецтвом, часто не розглядають як НКС. Такий вузький підхід обмежує потенціал НКС для сталого розвитку, продовольчої безпеки та підтримки культурного різноманіття.

5. Різні організації використовують різні підходи до документування та інвентаризації НКС. Це створює несумісність даних та ускладнює їх аналіз та інтеграцію. Це призводить до: нерівномірного представлення НКС з різних регіонів у Нацпереліку; ускладнення можливості оцінити шкоду внаслідок війни для всіх аспектів та проявів НКС, що пов'язані з природним середовищем, традиційними промислами та практиками, включаючи традиційне господарство, традиційні знання та вміння.

6. Плани з охорони складають формально, переважно як необхідний крок у процесі подання до Нацпереліку, за відсутності стандартизованої методології – якісної оцінки ризиків і загроз елементам не проводять.

Прикладом може бути процес напрацювання Національного плану охорони нематеріальної культурної спадщини Іспанії, який ґрунтувався на залученні багатьох учасників. План став результатом серії симпозіумів, які проводили, щоб спільно спланувати охорону НКС Іспанії, зокрема синхронізувати критерії та методології, які іноді суперечили одна одній.

7. Відсутність системи документування злочинів і збитків у сфері НКС. Оцінення шкоди для НКС, що пов'язана з наслідками / впливом війни не відстежують, потреби не враховують.

7.1. Важко визначити базові показники, щоб оцінити втрати.

7.2. Не вивчають прецедентів подання міжнародних судових позовів щодо культурного геноциду, включаючи привласнення НКС та інші злочини проти культурної спадщини (і НКС також).

7.3. Втрачається потенційна доказова база.

7.4. Втрати НКС не включені до звітів про збитки у сфері культури (у тому числі RDNA).

7.5. Незначна кількість заходів із захисту НКС із залученням коштів іноземних донорів.

8. Відсутність програм системного навчання у сфері НКС і у формальній, і у неформальній освіті. Без спеціалізованих знань фахівці можуть не розуміти важливих аспектів НКС, що призводить до підходів, які можуть нести загрозу для НКС («фольклоризація», спрощення, виривання з контексту, нівелювання / порушення прав носіїв тощо).

8.1. Відсутність спеціалістів на регіональному та локальному рівнях призводить до залежності від вузького кола фахівців, які позиціонують себе як експерти у сфері НКС;

8.2. Відсутність базової підготовки обмежує здатність фахівців співпрацювати з місцевими громадами щодо охорони НКС та впроваджувати нові методології та технології у сфері НКС;

8.3. Брак та / або відсутність спеціалізованих знань у фахівців ускладнює створення та реалізацію комплексних програм охорони НКС;

8.4. Наявні методичні матеріали на основі різних підходів та бачень.

9. Відсутнє єдине розуміння того, хто такі та чим мають займатися фахівці з НКС на національному, регіональному та місцевому рівнях.

9.1. Не розроблені професійні стандарти для «фахівця з НКС»;

9.2. Професії «фахівець з НКС» немає у Класифікаторі професій;

9.3. Фахівці з НКС часто обмежені компетентностями «працівника культури» та не мають знань і навичок у суміжних галузях, що є важливими для роботи з міждисциплінарною складовою НКС;

9.4. Фахівців, які працюють в інших сферах й дотичні до питань НКС, не ідентифікують як «фахівців з НКС»;

9.5. Фахівці, які працюють у сфері культури, часто мають НКС як «додаткове навантаження».

10. Відсутні дієві платформи для комунікації та обміну досвідом між фахівцями у сфері НКС.

10.1. Брак професійних асоціацій, спілок;

10.2. Фахівці не мають можливості дізнаватися про нові методики, які розробили або випробували інші колеги, що призводить до зниження ефективності у пошуку нових рішень;

10.3. Деякі ініціативи або елементи НКС можуть залишатися непоміченими або недооціненими через відсутність інформації та обміну досвідом;

10.4. Відсутність комунікаційних платформ обмежує можливості українських фахівців дізнаватися про міжнародні досягнення та впроваджувати їх у своїй роботі;

10.5. Фахівці не мають можливості навчатися у колег, обмінюватися знаннями та покращувати свої професійні навички.

11. Несинхронізованість НПА різних сфер, що прямо чи опосередковано впливають на охорону НКС.

11.1. Різні державні органи та установи мають суперечливі або неузгоджені політики щодо охорони НКС;

11.2. Фахівці та організації стикаються з правовими невизначеностями та суперечностями при роботі з НКС;

11.3. Державні установи, організації, що працюють з різними аспектами НКС, діють несинхронізовано, що призводить до дублювання зусиль або, навпаки, до прогалин у діяльності;

11.4. Несинхронізованість НПА ускладнює розроблення єдиних стандартів для оцінення стану та ефективності заходів з охорони НКС;

11.5. Прогалини в законодавстві: відсутність в Україні правової охорони традиційних знань (ТЗ) та традиційних виражень культури (ТВК) механізмами інтелектуальної власності.

Росія здійснює крадіжки географічних зазначень України, наприклад, Мелі-топольська черешня.

Очільниця Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій наводить приклад Австралії, що має розвинену програму підготовки бізнесу до шанобливого використання знань корінних народів.

12. Нескоординована діяльність та процеси між різними гравцями у сфері НКС.

12.1. Розмежування гравців за різними відомствами, сферами та напрямками діяльності ускладнює охорону НКС (важливою є міжвідомча взаємодія, адже питання НКС не обмежуються сферою культури, а тісно пов'язані зі сферою освіти, сільського господарства та іншими сферами життєдіяльності спільнот, включаючи корінні народи та національні меншини);

12.2. Не скоординована діяльність установ, організацій, які займаються документуванням та/або потенційно могли б та/або виконують ці функції: музеї, бібліотеки, архіви;

12.3. Відсутність дієвих майданчиків для взаємодії між усіма зацікавленими сторонами, включаючи зацікавлені громади;

12.4. Відсутні заклади освіти та освітні програми для навчання управління нематеріальною культурною спадщиною.

Кожна держава-учасниця, щоб забезпечувати охорону, розвиток та підвищення ролі НКС, наявної на її території, докладає зусиль для вжиття відповідних заходів, спрямованих, серед іншого, й на створення або посилення установ з підготовки кадрів у галузі управління НКС (Стаття 13 Конвенції 2003 року);

12.5. Відсутній чіткий розподіл ролей серед головних гравців у сфері НКС (між МКІП та установами, організаціями (УЦКД, ОЦНТ / Центри культури).

13. Експертна рада з НКС працює непрозоро. На сайті МКІП відсутня інформація про діяльність Експертної ради. Протоколи засідань не оприлюднюються. Оприлюднюються лише підписані міністром накази з переліком включених

елементів та рекомендаціями і пропозиціями Експертної ради щодо забезпечення охорони елемента НКС. Про кількість відхилених подань нічого не відомо. Процедура формування та зміни складу Експертної ради чітко не визначена: кандидатів МКІП може добирати самостійно або розмістивши оголошення на своєму вебсайті. Термін дії повноважень Експертної ради чи окремих її членів не визначено.

- 14. Не визначені чіткі алгоритми залучення зацікавлених організацій до підтримки заходів з охорони та проведення моніторингу елементів НКС.** Незрозумілі та непрозорі процеси. Низька участь спільнот, громад та інших зацікавлених організацій, і ГО також, у процесах, що стосуються охорони НКС. Нерозуміння наявних та потенційних загроз елементам НКС.
- 15. Відсутні інструменти / механізми конкретної підтримки, які ґрунтуються на результатах моніторингу елементів НКС.** Незрозумілі та непрозорі процеси. Низька участь спільнот, громад та інших зацікавлених організацій, і ГО також, у процесах, що стосуються охорони НКС. Нерозуміння наявних та потенційних загроз елементам НКС.
- 16. З початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну помітний сплеск інтересу та запиту на традиційну культуру, зокрема в молоді, яка проявляє проактивну позицію щодо дослідження, переосмислення, популяризації, підвищення обізнаності про традиції.** Проте відзначається вигорання, відсутність ресурсів для продовження діяльності. Необхідна спеціальна програма грантів, інші види підтримки (на основі вивчення потреб ГО, активних ініціатив у сфері НКС).

Дієвими інструментами політики для підсектору НКС можуть бути:

- **Формування компетентностей:** навчання для фахівців із НКС, навчання для носіїв-практиків, навчання для органів влади з питань НКС, розвиток мереж тощо;
- **Регулювання:** розроблення та запровадження стандартів / методологій щодо охорони НКС (документування, інвентаризації, оцифрування тощо);
- **Інформування:** синхронізація НПА різних сфер, реєстрів; дослідження та аналітика, які вкрай необхідні у сфері НКС; комунікаційні та промоційні кампанії, зокрема для підвищення обізнаності про НКС;

- **Фінансування:** цільові гранти (наприклад, окрема програма в УКФ для підтримки планів з охорони елементів НКС), субвенції / дотації для громад на різноманітні заходи з охорони НКС, що можуть включати також і народні промисли, різноманітні практики, що пов'язані традиційними знаннями та вміннями, способом життя; пільгові кредити для носіїв-практиків, майстрів;
- **Інфраструктура / налагодження системи для підтримки життєздатності НКС:** розвиток інституційної спроможності у сфері НКС, вихід за межі сфери культури.

Культурна спадщина, що не підпорядковується МКІП (Спадщина в підпорядкуванні інших відомств)

Аналітична записка – [лінк](#)

Спадщина, яка не підпорядкована Міністерству культури та інформаційної політики, – це розгалужена система, що охоплює кілька секторів, які сукупно можуть бути навіть більші, ніж уся спадщина, що формально підпорядкована Міністерству культури та інформаційної політики. За визначенням і міжнародних конвенцій, і національного законодавства про культурну спадщину України, всі об'єкти, які мають наукову або природну цінність, є предметами культури або об'єктами культурної спадщини. Це, зокрема, музеї закладів вищої освіти, науково-дослідні інститути та їх колекції, музеї, що підпорядковані різним міністерствам (Міністерства фінансів, Міністерства охорони здоров'я тощо), бібліотеки (не розглядали в цьому дослідженні), архіви, об'єкти природно-заповідного фонду тощо.

Кореневі проблеми та пов'язані з ними істотні питання політик

1. Війна та її наслідки

Руйнування, окупація, втрата людей, об'єктів, інфраструктури. Викрадення і присвоєння предметів окупантами, незаконний обіг, контрабанда невизначених масштабів. Присвоєння спадщини. Мінна небезпека. **Несформована політика безпеки.** Недооцінення ризиків. У більшості установ відсутні навчання і превентивні заходи з безпеки, а нові протоколи дій фрагментарні. Кожна наступна надзвичайна ситуація, зокрема пов'язана з пошкодженням через бойові дії, сприймається як унікальна.

2. Брак людського капіталу

Брак фахівців, відірваність освіти від практики. Спостерігається депресивна спіраль престижності професії, ролі наукового співробітника: низька оплата праці ускладнює пошук кваліфікованих співробітників, обізнаність про неї стримує перспективну молодь здобувати профільну освіту, отже, попит на цю освіту скорочується та призводить до її зникнення. Водночас зменшується ринок освіти вузьких фахівців через глобальний тренд універсалізації освіти: вища освіта значною

мірою надає загальну компетенцію. **Відтік мізків з професії**, ерозія професійної спільноти, ізолюваність від світових практик.

3. Бідність

Низька оплата праці, низький престиж професії. Застарілі засоби утримання колекцій, нестача простору. Більшість установ, що містять наукові колекції, архіви, наукове обладнання, розташовані у приміщеннях, не пристосованих цілеспрямовано для цієї мети. Абсолютна більшість установ міститься у будівлях, зведених до 1985 року, а значна кількість-- у старих будівлях. Через це планування приміщень (залів, фондосховищ, лабораторій), коридорів, сходів часто не оптимальне, не інклюзивне й таке, що не дає змоги встановити великогабаритне сучасне обладнання і меблі (рельсові шафи тощо). Нестача простору особливо актуальна для архівів, які, на відміну від музеїв, не можуть відмовитись від прийняття на зберігання нових предметів (документів) і мусять поповнюватись навіть за відсутності місця. Майже всюди відсутні централізовані системи примусової вентиляції і кондиціонування.

4. Інституційна і політична невідповідність, від надмірної зарегульованості до прогалів там, де регуляція необхідна; відірваність декларацій від реальності, непослідовність політик. Низька якість менеджменту на державному, регіональному й інституційному рівнях:

недостатня або відсутня підзвітність керівників колективу установи (в наукових установах керівників обирає колектив, у культурі та Міндовкіллі – конкурсна комісія міністерства або місцевої влади, окрім того, під час воєнного стану проведення конкурсів не є обов'язковим), недостатній вплив колективних органів управління, відсутність протоколів розподілу і порядку заміщення ролей, зокрема у кризових обставинах; сильна залежність керівника установи від вертикалі управління; страх помилок, аудит як покарання. Інституційна нестабільність. Відсутність тяглості політик. Об'єднання і роз'єднання Міністерства екології і природних ресурсів (нині – Міністерство захисту довкілля і природних ресурсів), часті зміни міністрів і команд в цьому міністерстві, а також Міністерстві освіти й науки. Майже кожна нова команда змінювала політику міністерства, склад держслужбовців, управління, пріоритети та оцінки процесів.

5. Брак комунікації у суспільстві. Нерозуміння суспільством і громадами ролі наукової, природної спадщини як суспільного надбання.

Суспільство не сприймає науково значущі, зокрема природні, об'єкти як важливі для себе, як суспільну цінність, а відтак громади не бачать потреби утримувати та зберігати цю спадщину.

Істотні питання політик підсектору Культурна спадщина, що не підпорядковується МКІП.

Варто зазначити, що багато істотних питань цього підсектору збігається з істотними питаннями підсектору Рухома культурна спадщина, тому нижче ми робимо акцент на специфічних ІПП.

- 1. Множинне підпорядкування установи, її колекції та будівлі різним відомствам.** Об'єкти підпорядковані МОН, НАН, НААН, Міндовкілля, СБУ, ЗВО і водночас вигодонабувачем дій, пов'язаних з управлінням об'єктами спадщини, є Міністерство культури та інформаційної політики (МКІП). МКІП не оперує зведеною інформацією про наявність, стан, потреби цих об'єктів. Подвійний аудит. При цьому фінансування відбувається лише з одного джерела – органу прямого підпорядкування. Доступ, переміщення, заходи безпеки, режим використання є предметом погоджень різного рівня між сторонами, не пов'язаними одна з одною.
- 2. Несамостійність, сильна залежність керівника установи від вертикалі управління.** Питання особливо актуальне в тих установах, де відсутня процедура виборів керівників працівниками установи, а призначення робить орган управління. Недостатня або відсутня підзвітність керівників колективу інституції, недостатній вплив колективних органів управління (загальні збори, вчена рада тощо).
- 3. Недостатність фахової компетенції у зовнішніх відомствах.**
- 4. Неспроможність інституцій оперативно реагувати на кризові ситуації, ургентні виклики.** Складна система погоджень ЦОВВ. Більшість установ цього підсектору підпорядковується декільком органам управління одночасно, у кризових ситуаціях спостерігається низький рівень взаємодії цих органів управління.
- 5. Фактично відсутній контроль біоінвазій на державному рівні. Політика щодо стримування біоінвазій не узгоджена між відомствами.** Розпліднення інвазійних видів економічно вигідно (наприклад, інвазійні види дерев швидше ростуть, завдяки чому і є інвазійними), але їх поширення у природі призводить до витіснення аборигенних видів і втрати автентичних ландшафтів, природної спадщини, традиційних промислів.

- 6. Митні бар'єри і платежі у відносинах з ЄС перешкоджають вільному обміну наукових об'єктів, обладнання, матеріалів і штучно завищують вартість обладнання, матеріалів, живих об'єктів.** Це спричиняє брак можливостей для розвитку наукових інституцій.

Собівартість дослідження в Україні вища, ніж в ЄС, через мито на імпорт приладів і реагентів. Через це простіше поїхати в ЄС і замовити аналізи там, ніж працювати вдома. Після адвокаційної кампанії КМУ прийняв постанову про скасування мит для закупівель державними науковими установами у січні 2022. Проте зараз державні установи нічого не закуповують за кордоном через обмеження воєнного стану, а приватні та торговельні так і платять мито.

- 7. Проєктна діяльність, утримання колекції, реставраційні роботи, розширення колекції тощо не мають фінансової підтримки з бюджету.**
- 8. Обмеження витрат бюджетних організацій** унеможливають придбання спеціалізованих меблів для утримання колекцій, спеціалізованої комп'ютерної техніки, послуг зі зберігання даних тощо.
- 9. Грантові програми не пропонують фінансування менеджменту колекцій.** З українськими фахівцями, які стажувалися за кордоном, їхні західні колеги могли б поділитися досвідом і кращими практиками.
- 10. Не визначені правила музейного обліку наукових колекцій з урахуванням специфіки кожної колекції (виду колекцій) та наукового напрямку установи.** Як наслідок – вразливість колекцій через відсутність юридичних механізмів їх захисту.
- 11. Нерозвинені механізми практичного застосування статусу національного надбання для наукових об'єктів.** Не визначено переваг статусів та, як наслідок, відбувається боротьба за статус, не підкріплений реальною перевагою.
- 12. Інституції-оператори не користуються інструментарієм роботи з культурною спадщиною, музейної / експозиційної діяльності, комунікації.** Співробітники наукових музеїв не мають освіти у галузі музейної справи. Низький рівень компетентності / експертності саме у секторі культурної спадщини, музейної справи у системах підпорядкування відомств, зовнішніх щодо МКіП. Ті, хто приймають рішення, не мають фахової освіти та дуже поверхово знають про функціонування музеїв та їх щоденні практики. У результаті наукові колекції

маловідомі, малодоступні суспільству, громадам. Не відбувається активної взаємодії з підсектором рухомої спадщини.

Співробітники наукових музеїв не мають освіти в галузі музейної справи.

- 13. Профільна освіта часто відірвана від практики, не відповідає професійним вимогам, не надає вузькоспеціальних знань.** Криза вищої освіти. Освітні програми формують під наявний викладацький склад. Навчальна практика відбувається формально.
- 14. В Україні відсутні можливості здобути офіційний курс освіти за рідкісними компетентностями,** такими як, наприклад: етеринарія диких тварин, таксидермія, препарування біологічних і палеонтологічних об'єктів, екологічна археологія, біоархеологія тощо.
- 15. Нагальна потреба у заходах із неформальної освіти за власним вибором для фахівців підсектору.** Освіта з вузькоспеціальних нових методів, а також у сферах цифрових та інформаційних технологій, фізичної, інформаційної та кібербезпеки, роботи з базами даних, складання електронних каталогів, наборів даних та оцифрування колекцій, оброблення геопросторових даних, фінансової компетентності, фандрейзингу, менеджменту проєктів, написання заявок на фінансування і складання звітності позаявках, публічних закупівель, комунікаційної діяльності всередині установи та зі зовнішніми аудиторіями та заінтересованими сторонами, створення інклюзивності в доступі до об'єктів дослідження, вивчення іноземних мов.
- 16. Штатні розписи не враховують кадрових потреб інституцій.** Деякі з установ, зокрема біосферні заповідники, національні природні парки (а саме, ті що не підпорядковані НАН, ДАЗВ або НААН), не мають достатнього наукового штату, спеціалістів з охорони культурної спадщини.
- 17. Фондовий відділ та посади зберігачів фондів не передбачені органом прямого підпорядкування.** Фінансове забезпечення не передбачає витрат на фонди та роботи з ними.
- 18. Будівлі не пристосовані для постійного зберігання колекцій, наукової діяльності.** Брак простору, відсутність можливості для створення фізичних умов зберігання (клімат-контролю тощо), розміщення меблів, приладів. Приміщення фондосховищ не відповідають сучасним вимогам для належного зберігання. Це спричиняє втрати, пошкодження колекцій, унеможлиблює проведення дослідження.

– **Нестача простору особливо актуальна для архівів**, які мусять поповнюватись навіть за відсутності місця.

– **Нестача систем забезпечення колекцій**. Майже всюди відсутні централізовані системи примусової вентиляції і кондиціонування, існує нестача системи контролювання клімату, недостатньо приладів кондиціонування, опалення встановлено не в усіх фондосховищах через високу вартість послуг.

- 19. Складне й вартісне транспортування об'єктів, які потребують особливих умов.** Ускладнене транспортування предметів (особливо великих, важких, крихких і таких, що потребують особливого температурного режиму) до місць зберігання. Це спричиняє неможливість евакуювати колекції.
- 20. Застаріле обладнання.** Відсутність нових приладів істотно знижує ефективність наукових досліджень.
- 21. Необхідна довготермінова підтримка зберігання даних, результатів наукових робіт.** Нестача ресурсів підтримки оцифрованих колекцій, таких як вебсервери, хмарні сховища з можливістю швидкого звернення до даних, онлайн-сервіси для користування і презентації.
- 22. Низькі темпи оцифрування колекцій.** Сьогодні оцифрування музейних колекцій України приблизно має рівень менш ніж 1 %, архівів – менш ніж 10 %. Ці дані є приблизними й ґрунтуються на оцінках експертів під час глибинних інтерв'ю. Найкраще оцифрованим і таким, де оцифрування динамічно зростає, є сектор архівів, зокрема національних.
- 23. Рівень зарплат у підсекторі не відповідає ринковим.** Співробітникам доводиться шукати альтернативні джерела заробітку – викладацька діяльність, грантові проєкти тощо. Як наслідок – не ведеться наукова робота, відбувається «вихід з професії», молоді спеціалісти демотивовані обирати професію.
- 24. Безпекові загрози через недбалість та техногенні ризики у роботі.** Відсутність, недостатність або застарілість офіційно затверджених інструкцій щодо зберігання та евакуації предметів КС у надзвичайних ситуаціях різних типів, включно з бойовими діями та загрозою окупації. Відсутність коротких чітких протоколів конкретних дій у таких ситуаціях.
- 25. Не забезпечено праці фахівців у безпечних віддалених умовах.** Відсутність офіційно затверджених інструкцій щодо дистанційної роботи, праці в евакуації.

26. Відсутні системи оцінювання, зниження ризиків та запобігання їм. Відсутні системи оцінювання, зниження ризиків та запобігання їм для більшості видів наукових колекцій.

27. Вплив війни на підсектор.

– **Під загрозою перебувають і потребують захисту та розвитку системи захисту, дублювання та відтворення генетичних банків, зокрема тваринних генетичних ресурсів.**

– **Через бойові дії втрачаємо живі колекції.** Загибель та травмування тварин. Відбуваються такі воєнні злочини на окупованих територіях, як вбивство тварин, вирубування дерев, випалювання рослинності, що призводить до втрати живих колекцій, біосферних заповідників на окупованих територіях (зокрема Чорноморський, Асканія-Нова).

– **Бойові дії повністю руйнують ландшафт, де розміщені інституції, що призводить до істотної або повної втрати низки об'єктів з усією інфраструктурою.** Наслідком є зникнення, руйнування екосистем заповідників; вимирання видів. Гола Пристань і пониззя Дніпра (Чорноморський біосферний заповідник, НПП «Олешківські піски») після підриву РФ греблі Каховської ГЕС.

– **Особливо вразливими через бойові дії є живі колекції, що залежать від постійного постачання води, електрики, кормів для тварин, ліків.** Порушення умов утримання тварин, нестача корму, води та відсутність їх постачання. Нестача реагентів, середовищ, ліків, інших специфічних речовин і препаратів. Такого впливу зазнали Київський, Харківський, Миколаївський зоопарки, колекції мікроорганізмів Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова.

– **Відбувається присвоєння наукових даних представниками країни-окупантки.** Публікація результатів досліджень українських науковців представниками країни-агресорки. Присвоєння наукових матеріалів має бути піддано справедливому покаранню і стягненню компенсацій, як і у випадку злочинів проти КС.

– **Ризик нелегального пошуку й обігу об'єктів спадщини.** Зокрема це такі предмети, належність яких до культурної спадщини не є очевидною, наприклад, палеонтологічні артефакти.

– **Довготерміновий наслідок війни – мінна небезпека на тимчасово окупованих і звільнених територіях.** Зокрема великі мінні поля, які створила армія РФ у Запорізькій, Київській, Херсонській, Харківській областях, що загрожує біосферним заповідникам, національним природним паркам.

- 28. Капіталізація й убезпечення спадщини через її введення у науковий обіг.** Для збереження спадщини важливою стає комунікація, спрямована на **множинні аудиторії, і суто наукова, і просвітницька.** Запобігання можливості продавати викрадені об'єкти на міжнародному ринку. Створення стимулів для іноземних фахівців досліджувати українську КС. Інтеграція в освітній і науковий європейський простір.
- 29. Брак наукових і просвітницьких проєктів на рівні країни.** Недостатні кількість і рівень наукових та науково-популярних публікацій про спадщину й малий обсяг досліджень, введених у науковий обіг, не забезпечують поінформованості суспільства про її значення і цінність.
- 30. Ізольованість від світових практик,** причиною якої є, зокрема, незнання фахівцями, експертами іноземних мов.

Коренева проблема

Недостатня якість гуманітарної освіти, що створює передумови для неможливості якісної інтерпретації культурної спадщини, медіації сенсів та роботи з культурною спадщиною в інтересах національної безпеки.

Коренева стратегічна гіпотеза: Інституції, які працюють з культурною спадщиною, мають бути усвідомлені на рівні керівних органів та самих інституцій в парадигмі «інституцій пам'яті» та відповідно означені у стратегіях розвитку сфери та інституцій. У рамках діяльності цих інституцій відбувається формування та медіація важливих для суспільства сенсів, що напрямую впливає на формування колективної пам'яті, а відтак – національної та громадянської ідентичності. Співробітники цих інституцій повинні мати відповідну фахову гуманітарну підготовку та кваліфікацію, отримати суттєве посилення своїх навичок, знань, компетенцій для усвідомленої та відповідальної роботи. Фактично, діяльність цих інституцій має бути підпорядкована завданням організації якісного, широкого суспільного діалогу, що спирається на достовірні факти та фахову критичну роботу з ними, про важливі події та явища минулого, а також актуальні виклики, що постали перед українським суспільством.

Істотні питання політик

1. Розуміння сфери культури тільки як дозвілля. Відсутність розуміння культури як важливого чинника національної безпеки.

У діяльності інституцій, що працюють з КС, часто можна простежити тенденцію до спрощення, узагальнення, формалізму в роботі зі смислами для їх кращої відповідності сфері розваг та відпочинку.

Стратегічна гіпотеза: На законодавчому рівні закріпити уявлення про культурну сферу, зокрема про пам'ять та ідентичність як фундамент національної безпеки. Зокрема до Закону України «Про національну безпеку», Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності».

- 2. За відсутності суспільної зацікавленості** та запиту на збереження історичної спадщини з боку суспільства стає легко маніпулювати законодавством, чим користуються нечесний бізнес та чиновники. Зростають корупційні виклики.

Приклади / джерела: Матеріал УП про Садибу Зеленських та інші кейси.

Кейс будівлі на вулиці Рейтарська, 37 і матеріали судових процесів довкола неї, включно з безпрецедентним позовом громадян: «*Позов є першим випадком в історії судової практики України, коли громадяни “як носії української національної пам’яті” звертаються до суду, захищаючи право на культурну спадщину та право на збереження своєї національної і культурної самобутності*» (витяги з позову громадян до ТОВ «Рейтарське»).

Стратегічна гіпотеза: Гармонізувати вже стале розуміння культурної сфери як чинника нацбезпеки, що має професійна спільнота, із суспільними уявленнями про роль та місце культури, пам’яті та їх впливу на формування ідентичності громадян.

- 3. Інституції, які працюють з культурною спадщиною** – музеї, заповідники, архіви, – не розглядають ані більшість співробітників, ані суспільство, ані керівні органи як інституції, що працюють з пам’яттю та суттєво впливають на її формування.

Стратегічна гіпотеза: Самостійна та відповідальна робота з формування пам’яті є порівняно новим завданням у постколоніальному суспільстві. Навчання, поширення найкращих практик, платформи для обміну досвідом, освіта в цій сфері є засадничими для вирішення проблеми. Залучення сучасних художників у роботу традиційних інституцій – один з дієвих способів трансформації.

- 4. Вкрай обмежений доступ до КС та виробництва знання на її основі**

Коли ми думаємо про музей, то першими асоціаціями стають слова «збереження», «консервація», але не «розвиток», «медіація», «комунікація», «діалог», «проблематизація». Музеї та інституції, що зберігають КС, довгий час не були суб’єктами виробництва знання.

Стратегічна гіпотеза: Стратегічна трансформація музеїв, архівів, бібліотек на **інституції пам’яті**, завдання яких випрацьовувати нове знання, постійно актуалізувати минуле в теперішньому, опрацьовуючи великий масив минулого.

5. «Інституційний феодалізм». Інституції, які зберігають культурну спадщину, оберігають її від тих, кому вона належить. Громадяни депривовані від власної спадщини не лише ментально, а й фізично. Війна загострює цей розрив і надає проблемі доступу до культурної спадщини екзистенційного характеру, адже брак доступу є прямою перешкодою до розвитку і формування нашої культури, вироблення нового знання.

Стратегічна гіпотеза: Реформа інституцій, що мають забезпечувати доступ до КС, має містити обов'язкову компоненту **політики відкритого доступу**. Предмети, що належать до державного музейного фонду та мають статус культурної спадщини, мають бути оцифровані, викладені в публічний доступ та удоступлені через співпрацю мережі інституцій пам'яті.

6. Ідентичність формується на основі необґрунтованих інтерпретацій

Виклики сучасного інформаційного світу, існування в умовах семантичної війни з РФ, вимагають від громадян України особливого уважного ставлення до облаштування свого інтелектуального та інформаційного простору. Завдання інституцій, які працюють із культурною спадщиною, – бути джерелом достовірних фактів про історію та культуру, осередком формування критичного та креативного мислення. **Через свій колоніальний спадок** українське суспільство у питаннях ідентичності стоїть на хиткому ґрунті, який необхідно посилювати фактажем, джерелом якого є об'єкти культурної спадщини. Запит громадян на переосмислення себе та власної історії стикається з недостатньою якістю та глибиною відповідей, неспроможністю інституцій його задовольнити.

Стратегічна гіпотеза: Постійна комунікаційна робота з суспільством, навчання підходів критичного мислення та інформаційної гігієни. Практики відповідального ставлення до фактів та реконструкції минулого, навчати яких можуть фахівці інституцій пам'яті. Глибокий контакт з історією та культурою свого міста / краю через відвідування місцевих інституцій пам'яті.

7. Формування нової мови пам'яті – під загрозою

Надто сильна гравітація радянських практик та підходів у роботі з пам'яттю.

Стратегічна гіпотеза: потрібна постійна публічна дискусія в інформаційному полі, формування уявлень про інструменти роботи з пам'яттю, притаманні тоталітарним суспільствам та демократичним спільнотам.

- 8. Загроза закріплення монополії на формування пам'яті** про події за державними інституціями (радянські рейки ексклюзивної моделі пам'ятання, де радянський конструкт може бути замінено на національний).

Стратегічна гіпотеза: Така небезпека посилюється тим, що в Україні державні інституції, які опікуються культурою, і міністерство також, не були реформовані після відновлення Незалежності і в багатьох випадках відтворюють радянські патерни в підходах та управлінських стратегіях. УІНП був створений за часів незалежності в рамках ексклюзивної моделі, наразі рухається до інклюзивності й потребує посилення інституційної спроможності в напрямі інклюзивної моделі, фахівців не лише історичного спрямування. Рівень небезпеки ухвалення одноосібних некомпетентних рішень з боку окремих топчиновників у такій соціально-чутливій темі є доволі високим. Демократичні процедури та розширений спектр повноважень, що мають громади та інституції громадянського суспільства у роботі з пам'яттю, має бути затверджений на рівні політик та законодавства. А громади мають отримати доступ до розвитку спроможностей та компетенцій у людей, які залучені до роботи з пам'яттю на місцях.

https://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1755-georgij-kas-yanov-k-desyatiletiju-ukrainskogo-instituta-natsional-noj-pamyati-2006-2016?fbclid=iwar1ewcf9v-z6458rrd63kccnmo3jolw5aqdtwiaypupurignlw_zh5ejpjj

- 9. Недостатність пропрацювання** українцями попереднього досвіду. Суспільство **позбавлене навички** якісно проговорювати попередні травматичні досвіди, осмислювати та обговорювати незручні та неоднозначні явища.

Стратегічна гіпотеза: Поширення практик та підходів до роботи з травматичною пам'яттю може бути одним із завдань реформованої мережі інституцій пам'яті – бути цими майданчиками для діалогу.

- 10. Обмежена здатність до переосмислення власної історії та культури, проблема з віднаходженням нових сенсів.** Ми втрачаємо можливість переосмислювати і трансформувати травматичні досвіди, проводити просвітницьку діяльність, спрямовану на подолання небезпечних міфів та поширених неправдивих уявлень, не здатні осмислювати та обговорювати власну історію.

Стратегічна гіпотеза: Стратегічна місія мережі інституцій пам'яті має бути спрямована на системне вирішення цього питання.

11. Поширена досі практика упередженості та замовчування щодо певних тем, явищ та історичних фактів. **Табування негативного досвіду.** Деякі громади не хочуть залишати слідів і спогадів про пережитий травматичний досвід.

Стратегічна гіпотеза: Замовчування — звичаєва практика ставлення до травматичного досвіду, зумовлена колоніальним минулим. Подолання цього підходу тісно пов'язане з уявленнями про безпеку в минулому, можливе через комунікацію, роз'яснення та освітні кампанії. Залучення потенціалу мистецьких практик, кіно, телебачення стане дуже важливим компонентом.

12. Автоматизм нищення незручної спадщини. Стирання та нищення незручної спадщини (пам'ятники, монументальне мистецтво, архітектура радянської та, останнім часом, імперської доби) є одним з проявів проблеми замовчування складних та неоднозначних сторінок історії та проявом ресентименту. Недобросовісні чиновники та забудовники часто використовують це для просування своїх інтересів та нав'язування нового будівництва на місці історичної забудови.

Стратегічна гіпотеза: Освітні кампанії, діалогові платформи, майданчики для широкої дискусії, платформою для яких має стати мережа інституцій пам'яті.

13. Результат VS Процес у роботі з пам'яттю. Запит на швидкі рішення для тем, які потребують часу. Прагнення досягнути швидких результатів тут і тепер (встановлення пам'ятника, облаштування меморіалу, маршруту пам'яті про трагічні події) зумовлене травмованістю заінтересованих осіб або електоральною доцільністю (увипадку влади). Такі рішення не враховують необхідності професійно організованого залученого інклюзивного підходу до роботи з меморіалізацією травматичного досвіду. Для уможливлення його пропрацювання, терапії травми, а також віднаходження нової образної та символічної мови пам'ятання, адекватної демократичному суспільству.

Виклики подолання ПТСР. Особливої уваги вимагає питання посттравматичних стресових розладів (ПТСР) в українському суспільстві під впливом війни. Недостатній рівень розуміння і використання потенціалу культури, зокрема мистецтва, для подолання викликів травматизованості та тривожності суспільства.

Стратегічні гіпотези: Прописати законодавчо необхідність залучення професійної спільноти та громадянського суспільства до роботи з меморіалізацією трагічних подій, розробки завдань для конкурсів на меморіали. Адвокація конкурсних процедур у проєктах меморіалізації.

Дослідження (на кшталт «Нейронауковий аналіз психічного здоров'я серед відвідувачів мистецької виставки «Ти як?» в Києві, червень 2023 року», передбачені Цільовою моделлю системи у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в Україні (ПЗПСР) «щодо впливу культурної діяльності на психологічний добробут, оцінку ефективності втручань, заснованих на мистецтві, або вивчення культурних факторів, які впливають на результати психічного здоров'я» тощо) та використання потенціалу культури, щоб подолати виклики травматизованості та тривожності суспільства. На рівні державної політики – поширення практик взаємодії суспільства з мистецтвом – фахових мистецьких проєктів від компетентних і досвідчених інституцій, дослідження впливів на динаміку стану. Поглибити роботу із потенціалом культури, зокрема сучасного мистецтва, у рамках державних програм психічного здоров'я, Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?», на рівні Координаційного центру з психічного здоров'я при Кабінеті Міністрів України та інших органів — втілювати роль сучасного мистецтва у посиленні такого аспекту стійкості суспільства, як здатності сприймати реальність у всій її складності.

14. Повна або часткова відсутність на рівні держави роз'яснень та нових демократичних підходів до роботи з пам'яттю для виконавців у громадах. Відсутні алгоритми та пояснення, але запит на них дуже високий. Усі дезорієнтовані в тому, як відповідати на нові виклики. Нові стандарти та підходи все ще є предметом дискусій. Інститут нацпам'яті розробив інструкції щодо меморіалізації, але вони доволі загальні.

Стратегічна гіпотеза: Створення на базі Інституту нацпам'яті R&D департаменту, який займатиметься комунікацією всіх акторів, пошуком найкращих практик, медіації досвіду, розробленням та впровадженням найкращих рішень.

15. Відсутність компетентностей у питаннях меморіалізації війни у виконавців в громадах.

Стратегічна гіпотеза: запровадження освітніх програм та заходів, платформ для обміну досвідом на базі мережі інституцій пам'яті.

16. Брак активних складних дискусій та брак медіаторів / фахівців для активації та медіації дискусій.

Стратегічна гіпотеза: розроблення та впровадження освітніх проєктів, стипендії для навчання / стажування спеціалістів за кордоном.

17. Брак супровідної комунікаційної та просвітницької роботи у процесах деімперіалізації та деколонізації.

Стратегічна гіпотеза: Посилення комунікації потребує усвідомленої відповідальності інституцій та відповідних компетентних співробітників. Мають бути впроваджені освітні програми, стажування та навчання людей, що обіймають відповідні посади, та підвищення рівня їхньої кваліфікації.

18. Необхідні напрацювання універсальних інструментів, підходів та механізмів переосмислення «незручної спадщини».

Стратегічна гіпотеза: Напрацювання мають розробляти на базі мережі інституцій пам'яті, поступово на практиці формуючи корпус напрацювань та підходів.

19. Недостатньо усвідомлена цінність локальних культурних практик. Процес державотворення в добу Незалежності пов'язаний із постійними спробами сформувати певні ознаки національної української ідентичності, які були б універсальними для всіх регіонів України і працювали б на «зшивання країни», об'єднання суспільства. Це повсякчас лишало у сліпій зоні розмаїття регіональних культурних практик та ідентичностей як таких, що притаманні українській політичній нації.

Стратегічна гіпотеза: На основі роботи з осмисленням, дослідженням та популяризацією культурної спадщини мережею інституцій пам'яті, поступово формуватиметься уявлення про те, що локальні культурні традиції та явища і становлять розмаїття української культури. На зміну підходу, що домінує сьогодні, коли уніфіковані та міфологізовані уявлення про «українське» однаково насаджують в усіх регіонах, ігноруючи різноманіття.

20. Обмежене розуміння цінностей та економіки культурної спадщини.

Брак розуміння аспектів цінності культурної спадщини, а відповідно й низька спроможність мати справу з вартістю та економікою культури. Це призводить до низки негативних наслідків: неусвідомлена спадщина, небажана спадщина, не відбувається суспільна взаємодія зі спадщиною, не продукується нове знання і не накопичується символічна цінність, не відбувається її перетворення на вартість і ресурс, не відбуваються соціальні перемовини через спадщину, не досягається соціальна справедливість, не зростає добробут людей.

Стратегічна гіпотеза: Розробити стратегію розвитку культури, враховуючи всі виміри економіки культури: процес вирощування та обіг цінності культурного продукту та культурної спадщини. Прямих та опосередкованих чинників, що впливають і на самоусвідомлення суспільства, його колективний творчий потенціал, і на формування бренду країни.

Фінансується
Європейським Союзом

RES POL

[Новини проєкту RES-POL](#)

[Facebook RES-POL](#)

Цю аналітичну записку створили за фінансової підтримки Європейського Союзу. Її зміст є відповідальністю Громадської спілки "Центр регіональний розвиток" і не обов'язково відображає позицію Європейського Союзу.